

ПРОЩАЩІ

ПОВІСТЬ НЕЧУЯ.

— Ціна 15 кр. —

Накладом редакції „Правди.“

Л Ї В І В

З друкарні тов. імени Шевченка.

під зарядом К. Беднарського.

1 8 8 9.

0.50 р

Передрук с XIV. роčníка „Правди“ 1889.

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И- 36136

ПРОПАЩІ.

ПОВІСТЬ

I.

Була весна. Сонце обливало золотим сьвітом місточко Степовці. Місточко тяглося на кілька верстов понад річкою Росавою. Гори за горами, ніби побравшись за руки, тяглися далеко, далеко до Канева понад річкою і тонули в тумані. Під горами зеленіла широка полоса молодого очерету, неначе розстеляний довгий та широкий шматок зеленого сукна. В очереті біліла срібною смугою річечка Росава. За очеретами тяглися дза ряди білих здорових хат з садками, городами та левадами. Серед села лиснів широкий ставок, чорніла довга гребля. Над ставком під самими горами біліла церква с п'ятьма банями. Хрести на церкві горіли, неначе виліті з щирого золота.

Була неділя. На дворі було тихо. Небо дихало весняним теплом. Золоте марево дрижало понад горами, над очеретами, над зеленим вигоном. Коло церкви, на вигоні дівчата грали в перепілки, побравшись за руки та сьпіваючи веснянок. Парубки стояли осторонь купами та дивились на дівчат. Під вербами сиділи та балакали молодиці, вештались діти.

До дівчат наближався Іван Радивилівський. Він був не великий на зріст парубок, в суконному синьому жупані, в чорному картузі. Кругле лице осьміхалось; чорні блискучі очі неначе бігали на білках. Іван служив в благочинного за розсылного, чи за возного і разом за погонича. Він був син паламаря, вчився оден рік в бурсі; ёго вигнали з бурси за те, що він раз втнув штуку в класі: насипав кислиць на помості. Смотровель увійшов в класу, ступив на кислиці, посковзнувся і дав сторчака. Івана вигнали. Він став на службу в Степанях в благочинного. На селі між молодую челядю він був не то панич, не то парубок. Дів-

чата вважали його, як за парубка. Веселий та шукаря, він зачіпав дівчат, жартував з молодицями, с чоловіками, всіх зачіпав, над усіма сьміявся. На його ніхто і не сердився за його жарти. Всі в Степанцях знали його. Дівчат він забавляв своїми вигадками та жартами... Вони горнулись до його.

Іван підбіг до дівчат. Дівчата розділились на дві купи, посідали в два рядки і грали в зельмана. Іван крикнув на увесь вигін: цїп, цїп, цїп! мої курчаточка! Цюррр, цюру, цюру, цюррр! до проса!

Він підняв нучку в гору, і ніби сипав просо, як сиплять його курчатам.

Дівчата зареготались, Іван приступив ближче, знов зацюркав химерно, і показував, ніби розсипав жменею просо на всі боки. Дівчата аж за боки брались. Парубки тільки осьміхались, граючи в гилки.

— Дівчата! Он скажений Іван прийшов! Іване! а йди з нами грати в хрещика! — гукнули дівчата.

— Коли я боюся дівчат! Ще покусяють! — крикнув Іван.

— Оце! хіба ми такі зубаті! — обізвалась одна негарна дівка Олена.

— Всі зубаті, тільки ти вже стала беззуба. Ой серденько, моя лебідонько, перепілочко, горличко, моя гусочко, моя качечко! як я тебе люблю! — крикнув Іван і склавши руки навхрест, стукнув себе в груди руками так що груди загули. Їго голова задерлась в гору, білі зуби блиснули против сонця. Він так тряс головою перед самим Олениним лицем, що картуз спав з голови.

Негарна Олена зареготалась і вдарила Івана по плечи.

Іван присів, засичав, а далі давай ревити так вдатно та химерно, що всі дівчата аж лягли од сьміху.

— Ну — та й люблять мене дівчата! За дівчачими кулаками й сьвіта не бачу. Потривай же ти, Олено! Египецька корова, та райська птаха, що курчат хапає.

— Хто ж ти такий! — крикнули дівчата гуртом.

— Я?... Іван приставив пальця до лоба... Я одставної мазниці квач! А котра з вас, дівчата, підеза мене заміж? — крикнув Іван і засьпівав:

Сім день конопель,
А ячменю три дні;
Хто за мене піде,
То готові злидні.

— Се погана, засьпівай другої! — крикнули дівчата.

— Ну то сієї :

Омелга, макогін, кобилячі клуби ;

Поцілуймось в губи.

Іван пустив губи на всі заставки : жартував, сьпівав, дразнився з дівчатами. Дівчата перестали грати в веснянок і слухали ёго, та реготались.

На вигін вибігла Лукина Качурівна, висока, білява дівчина с повними рум'яними щоками, с темними блискучими карими очима. Вона стала між дівчатами, лузала пасіння і навіть не глянула на Івана.

— Чом ше ти, Лукино, не поздоровкалась зо мною і не дивишся на мене? — гукнув Іван.

— Бо я тебе й не примітила, — обізвалась Лукина, не дивлячись на ёго, та поглядаючи на парубків.

— Дівчата! крикнув Іван: котра на мене не дивиться, та мене любить.

— Лукина осьміхнулась і знехотя глянула на Івана.

— Аба! от і подивилась на мене! Уласе! добридень тобі! А ходи сюди та оборони мене од сёго гайвороння, бо воно мене на смерть заклює! — крикнув Іван до одного смуглявого, високого парубка в сивій шапці.

Улас Прохоренко, Іванів приятель, наблизився до дівчат. Лукина спихнула. Улас був смуглявий, аж чорний, але за ёго довгі рівні чорні брови, карі очі та темно-червоні уста дівчата липли до ёго, як бджоли до меду. Іван говорив до Лукини, а Лукина скоса поглядала на Уласа.

— Уласе! А котра дівка найкраща? Правда: Наш-аз-на-слово-твердо-я-тя?

— Ні, — сказав Улас. Найкраща: Люди-ук-лу; како-ери-ки-наш-аз-на, — обізвався Улас.

Улас вчився в школі в дяка і був письменний; з Іваном при дівчатах він говорив по складах, що б дівчата не знали про що вони говорять. Се дуже дразнило дівчат.

— Уласе! а котру ти найбільше любиш? чи Наш-аз-на, чи Оп-люде-есть-ле? чи яку инчу?

— Люди-ук-лу! — крикнув Улас.

Іван прикусив язика, бо та Люди-ук-лу сподобалась і ёму більше од всіх дівчат. Дівчат брала цікавість довідатись, котра то з їх Люди-ук-лу.

Тим часом од шику ішли на вигін два чоловіки, стали і почали дивитись, як дівчата грали в іграшки. Оден був удовець,

Клим Хаврусь, вже сивуватий чоловік, високий, сухий, трохи блідий. Він був богатирь і служив за десяцького при волости. Другий був шляхтич православної віри, Іван Зануда, високий, сухий, та посатий, вже не молодий. Зануда був убраний в крамний дешевий сюртук та в засмальцований суконний картуз.

— Пане Занудо! — сказав удовець.

— А, куме! — цмокнув Зануда: Занудов бо, а не Зануда. Мій отець, царство йому небесне, служив за царя Павла бригадиром і писався Занудов.

— Та про мене, нехай уже буде Занудов. Пане Занудов, а станьмо та подивімося трохи на дівчат.

— А що? може до удівця приступає? — обізвався Зануда: та ще ж ти, Климе, не старий чоловік: можна і на карі очі подивитись. Ой коли б скоріще вмерла моя Санька, то й я б оце вибрав собі такі карі очі, що ну.

Зануда не любив своєї окатої, худої, та слабовитої Сані і був би радий, як би вона швидче вмерла.

— А ну, пане Занудов, котру б ви собі вибрали, як би так, борони Боже, сатана до вас приступив, як отсе до мене приступає, — промовив Клим.

— А хіба до вас приступає? — спитав Зануда: якби на мене, я б вибрав собі Лукину; як гляну на оту червоновиду Лукину.. ту що завітчала голову барвінком.

— Ого, пане Занудо, знаєте де раки зімують, — крикнув Клим.

— Та не Занудо бо! Отсе бо який ти, куме, не памятливий! Сто раз казав, але ти неначе памороки на ярмарку в Корсуні загубив. Нехай би вже міні на сахарні, то й не диво, бо в мене роботи, ніколи і вгору глянути: отсе привезуть до сахарні десять сяжнів дров, а ти лічи та й записуй, та й записуй. А тут тільки що запишеш, знов везуть двацять сяжнів, а ти знов лічи та й записуй, та й записуй. Так недиво, що міні часом съвіт замакітриться. Се не те, що мужик ціпом махає! Тут треба дуже головою крутити.

— Та вже що й казати. Може воно й так, але як би на мене, то я б лучче пристав на те, що б головою крутити над папером, ніж ціпом махати, сказав кум Хаврусь, і показав, як то люде махають ціпом.

Хаврусь був проворний, жвавий, говорив швидко та дрібно, неначе горохом сипав, и при тому махав та показував руками, крутив головою на всі боки, крутив очима і навіть моргав бро-

вами та вусами. По його лобі та по щоках бігали зморшки, неначе хвиля по воді тоді, як на неї набіжить вихор.

Дівчата почали грати в яшура. Вони побрались за руки, крутились кружком. А серед кружка сиділа Лукина: вона була за яшура. Дівчата співали:

Сиди, сиди, яшуре, в горохянім вінку,
Май собі жінку, як перепілку!
Завтра вмиреш, пропадеш!
Кого ввіймеш — обдереш.

Лукина хватала дівчат одну по другій за свиту. Дівчата скидали свити, і яшур складав одержу під себе. Обібравши всіх дівчат, звязавши їх свити та горсети поясом, Лукина кинулась тікати, дівчата побігли її доганяти. Проз Хавруся та Зануду неначе шугнули ластівки, а поперед усіх бігла Лукина, червона, як калина.

— Дивись бо, дивись, куме Климе! дівчина як писанка. Я б на твоєму місці і часу не гаяв, бо якийсь парубок так й вхопить її, як шуліка курча, — сказав Зануда.

— Правду ви кажете, куме. Але чи піде вона за мене, — промовив Клим.

— Ого-го-го! За тебе та не піде. Вдова навряд чи піде на готову сімью, бо тебе Бог благословив аж чотирма хлопцями. А Лукина піде, бо мати її убога, немає поля, а з шматка ого-рода не проживе.

— Що правда, то правда. Стара аж вгору підскочила б, як би я сватав Лукину.

Хаврусь підняв обидві руки вгору ще й коліна зігнув, неначе хотів знятися з місця та й полетіти.

— Та й молода не довго сперечатиметься, — сказав Зануда; с тебе, куме, казан, хоч куди! в тебе слово як свердель: язик як бритва і заморгаєш її бровами, заговориш її, як ворожка. Та ще й літа твої не Бог-зна які.

— О, ще хвалить Бога, держусь на ногах: Як би добрі музики, то й козачка втну, сказав Хаврусь: знаєте що, пане Занудо!

— Овва .. іхе .. овва... куме, ніяк не привчишся!

— Чи то, бачте, пане Занудов! ви спитайте стару, так парубоком, а я приступлю приступцем до молодой, так, знаєте, по парубоцькому, гм... скоком та боком.

Клим моргнув вусом; брови його поїхали по лобі вгору, одна губа й щока зїхала на бік.

— Се б то за свата, чи що? То й добре! Ого-го-го! Ще

до осені сватів зашлемо — сказав Зануда: Як пан Занудов поворожить, то й заворожить.

— Треба, бачте, попереду пошукати броду, потім лізти в воду. Не лізь, куди голова не влізе, — сказав Клим.

— А вже ж! Треба попереду про все розвідати, та тоді й за рушниками с старостами. А то вийде недоладу, як часом, тее то, як ёго, гм... прийдеться потягти гарбуза, — обізвався Зануда.

— Та вже-ж — буде недоладу тягти гарбуза, та ще Хаврусеві.

— Чи заємо могорича на почині? — питав Зануда.

— То й запиймо. Але ж дівчина! Цц. Цц. Цц! Аж очі бере в себе, — цмокнув Хаврус і повів Зануду до шинку.

Тимчасом Іван розходився і дурів з дівчатами: він спіймав яшура, одняв од ёго вязку свиток та горсетів і побіг до шинку.

— Спасибі вам дівчата! крикнув він: оце побіжу до шинку та пропо з Уласом усе ваше добро.

Дівчата кинулись бігом за Іваном доганяти. Іван впав, тричі перекинувся. Дівчата кинулись на одержу і розхпали свитки та горсети. Лукина майнула проз Уласа. Улас вхпив її за руку. Ёго рука була горяча, як жар.

— А що, попалась! пропаде твій горсет.

— Геть! одчепись! — крикнула Лукина і глянула Уласові просто в вічі. В ёго блискучих очах вона примітила іскри і вгадала, що дівчина Люди-ук-лу, про котру говорив Улас з Іваном, була не Олена і не Настя, а вона.

Ще довго гуляли та сьпівали дівчата. Довго стояли парубки під вербами, довго грали в гилки хлопці-підлітки. А Лукина все поглядала на Уласа і примітила, що він дивиться тільки на неї, сьлідком водить за нею очима, де тільки ступала її нога. Щоки її зацьвіли на весняному сонці, як калина в зеленому лузі.

Незабаром Клим та Зануда, випивши в корчмі по чарці, вийшли на двір. Зануда вийняв с кешені хусточку. Драпа хусточка сьвітилась од дірок наскрізь, як решето. Пан Зануда поважно обтер нею губи й чорні вуси. Іван прискочив до ёго, впав химерно на одно коліно, притулив два пальці до козирка і крикнув по салдацьки: — Здравія желаю, ваше благородіє!

Зануда осьміхнувся. Вам усе сьмішки, та жарти, а нам нема часу жартувати, бо в сахарні діло же. Треба записувати.

Іван схпився, засьміявся і промовив: так напращувались, записуючи, що аж штани на колінах попродавались.

В Зануди і справді на колінах було знать таки добрі латки.

— Ви, Іване, жартуйте собі з дівчатами, але не зо всіми: жартуйте, але й міру знайте, — гордо обізвався Клим.

— А хіба що? може твою зачепив? — спитав Іван.

— Хто зна: може котра й моєю буде, — сказав Клим.

— І вже! Як би тебе, Климе, завертіли в намітку, то с тебе вийшла б далеко краща баба, ніж Хівря Качуриха. Господи, яка б була гарна баба! Хоч під вінець!

Клим обидився і погнався за Іваном. Іван не побіг, а покотився, як колесо, хапаючись за землю руками і ногами, і сховався між парубками.

— Глек Макітрович! вберись в плахту та запаску — крикнув Іван зза купи парубків.

Клим показав Іванові кулака і крикнув: потривай же ти, одставної мазниці квачу! скручу я колись тобі вязи!

Пан Зануда тим часом побіг до сахарії. Там важили бочки з сахаром і накладали на хури. Він записав в канцелярії, скільки пудів сахару було виражено в дорогу, і ёго взяла нетерплячка побігти до старої Качурихи та розвідати, що скаже стара.

Стара Маруся Качуриха одпочивала на призьбі на причілку в холодку. Подрімавши трохи, вона сіла на призьбі і задумалась, підперши щеку долонею. Качуришина хата була малесенька, стара, ще й на бік похилилась. В дворі стояли тільки два маленькі хлівці. В баби було на хозяйстві четверо овець, три курки та півень. Кругом хати ріс зелений та густий, як руно, шпоринш. Маруся дивилась на город, що розстелявся довгою полозою в берег до річки. Одна половина города зеленіла огородиною, друга половина була засіяна житом. Над річкою зеленів рядок верб.

Зануда прийшов до дверей, двері були засунуті засувом. Він пішов за хату і вгледів на призьбі Марусю.

— Добрий вечір, Марусе! з неділею будьте здорові! — промовив Зануда, знявши старого засмальцёваного картуза.

— Доброго здоров'я! Спасибі, будьте і ви здорові, тихо — обізвався Маруся і встала с призьби. Вона поглядала на Зануду своїми темнокарими блискучими очима і очевидячки здивувалась, що до неї зайшов пан Зануда.

Маруся була невеличка на зріст, суха та тоненька; лице зморщилось, як сухий опенёк; руки чорні, тоненькі, як палички. Довга тонка шия ніби була складена з самих сухих жил. Лице припало ніби землею. Тільки блискучі жваві очі світилися розумом. Маруся висохла, як скіпка, одначе була проворна, жвава, навіть весела і трохи насьмішкувата. Ходила швидко, поралась

проворно. Оден Бог знає, де в тих сухих жилах бралось життя.

— Ой, як же я втомивсь. Ледві одсапую. Аж піт виступив на лобі; нема тобі ні празника, ні неділі, — сказав пан Зануда, сівши на призьбі та обтираючи піт з лоба замазаною долонею.

— Чого ж се ви втомились? Чи здалека йшли? Ще ж ви, хвалить Бога, не старі.

— Та отсе виражав хури з сахаром, та в канцелярії записував бочки. Аж тисячу пудів записав.

— Не вже тисячу пудів. Ой лишечко! — аж крикнула Маруся. Марусі чогось здалося, що Зануда переніс своїми руками тисячу пудів сахару на хури.

— Чого ж се ви самі носили сахар? Чи людей не було на сахарні, чи що? — обізвалась Маруся.

— Та де там носив! Отсе б пак сам таки носив. Хіба ж се до мене пристало. Записував в книги, — сказав Зануда.

— Записували..... ротягла голос Маруся.

— А я отсе до вас і в гості, і за ділом, — сказав Зануда.

— Коли в гості, то прошу до хати, — сказала Маруся і при тому легенько поклонилась Зануді.

Зануда встав і пішов з Марусею в хату.

Марусина хата була така маленька, що й повернутись було трудно. Зануда, високий на зріст, трохи не черкався об сволок головою.

Маруся попросила Зануду сісти за стіл на покуті. В кутку на покуті од малесеньких віконць з замазаними шибками було поночі.

— Отсе я до вас за ділом. У вас дочка, ще й непогана, а я маю жениха на приміті..

Маруся аж осміхнулась. — А кого ж се ви, нане Занудо, маєте на приміті?

— Та Клим Хаврусь... бачив він отсе недавно вашу Лукину, та вона ёму в очі впала.. Гарна дівчина! Нема що й казати.

— Клим Хаврусь? Се удовець, той, що за ставком живе, аж на край села? — спиталась баба в Зануди.

— Та се ж.. Він хоч і удовець, але має десять десятин своёго поля, має три пари волів, дві корови, дваццатеро овечат. Про свиней, вибачай, Марусе, я вже не говорю.. Має він не одну сотню карбованців. Та що й казати: Клим — богатьорь на всю губу.

— В ёго од першої жінки засталося троє дітей, чи четверо, чи... здається п'ятеро... тихо обізвалась Маруся.

— Тільки четверо... Але се нічого. Швидко підростуть то й поженяться. А Клим чоловік не аби який. За ёго кожна дівка піде з вибриком, — сказав Зануда.

— Та про се нічого й казати. Що багатий, то правда, — обізвалась Маруся.

— А вже ж. Вашій Лукині буде за ним, як вареникові в сметані. Буде носити шовкові хустки, та юбки, вбуватись в жовті або червоні сап'янці. Чи ви не будете сему сперечатись? спитав Зануда.

— А чого мні сперечатись. Ось бачите, яке наше убожество. Аби тільки Лукина схотіла, а я з дорогою душею.

— А до Лукини ще ніхто с парубків не чепляється? — спитав пан Зануда.

— Ні. Та вона ще й молода. Тільки од Різдва вісімнадцятий рік пішов.

— От і добре, стара. Але се між нами річ, а Лукину сам Клим питає. Він уміє балакати і з дівчатами, враг ёго не взяв. А ти стара таки й своїх слів доклади, як часом Лукина носе вгору задере. Ти ж таки мати для своєї дочки.

— За Клим я б рада й с'єгодня оддати. Бона, бачте, мене часом і слухає. А як заковерзує, то я й присилую, — веселенько промовила Маруся: правда, часом буває, що до неї ніби приступає, але й я ж таки мати: вона мене послухає.

— От і добре! Прощай, стара! Попросив би могорича, та знаю, що в тебе й кішки нема чим годувати, — сказав Зануда й вийшов с хати.

Маруся провела Зануду аж за ворота і низенько поклони-лась ёму, потім причинивши малесенькі ворітечка, пішла знов на причілок, сіла на призбі і задумалась.

— От яке щастя несподівано трапляється моїй Лукині! думала Маруся. А я ж прожила свій вік за панщини в убожестві.. І вся давня її безталанна жизнь розгорнулась перед нею, як су-вій полотно. От вона поневіряється з своїм старим в убогій ха-тині, не доідає й не досипає, працює з ранку до вечера, не роз-гинається, а в хаті нужда, бідність. Старий Василь тче на варстаті полотна, а вона бідкається, побивається з малим сином Захарком, та дочкою Лукиною на руках. Ще Захарко не виріс, а старий Василь осьліп. Коли б був хоч сина вивчив полотна ткати! Все таки мав би якийсь заробіток... Василь осьліп ще до волі і не ро-

бив панщини. Вийшла воля. Пан не нарізав Василю землі. Зісталась я з сиротами без поля, на одному городі, де стає всего-на-всього одна копа жита, та десять горсток конопель... Настала воля. Люде були раді, а я плакала та сумувала. Заробляла на дітей в жидів: носила жидам воду, прала сорочки. Люде подражнили мене жидівською наймичкою.. якось вигодувала дітей, роблячи їй не розгинаючись: жала в пана на лану за сніп, годувала дітей картоплею.. часом і картоплі не ставало...

Задумалась баба, сидючи на призьбі. Тихий вітрець повівав од річки. Маруся очі заплющила, аж голову похилила. Неначе дрімає вона, неначе бачить очима перед собою зелені ниви, високі жита та пшениці. Вона йде межею поміж житами. Жито аж об плечі черкається колосками. І те поле, та пшениця та жито ніби то все її. От вона ніби жне його в жнива з Лукиною, складає в здорові полукипки. Захарко возить снопи круторогими волами. Вози скриплять. Стіжки в току ростуть, як гори. І те все добро її, Лукинина та Захаркове...

Маруся ніби прокинулась од думок, як од сна... Вона згадала про Клима Хавруся і засьміялась сама до себе..

Боже мій милостивий! Може ти мині пошлеш отсе свою ласку хоч на старості літ! Нехай же хоч Лукина не буде бідувати та поневірятись, як я бідувала цілий вік. Може й я пригорнуся до неї на старість та одпочину. Маруся перехрестилась і почала молитись. Сінешні двері стукнули. Лукина прибігла з гулянки Маруся встала і пішла в хату.

— Чого се ти, дочко, так загайлась? — питала стара Качуриха в дочки.

— Хиба у нас діла багато? Аджеж сёгодня не будемо варити вечері, — обізвалась Лукина.

— Не будемо, бо й нема с чого варити. Побіжи, дочко, вирви цибулі, та й повечеряємо хлібом з цибулею... А в нас був пан Зануда, — сказала Маруся трохи перекодя.

— Чого ж се він приходив до нас? — спиталась Лукина.

— Та.. Маруся замовкла й думала, чи сказати дочці, чого приходив Зануда, чи не казати. А сказати, Господи, як хотілось; баба ледві вдержала слова на кінчику язика.

— Хто його зна, що с того ще вийде.. Чи буде сватати Хаврусь Лукину, чи й ні. Може Зануда так собі вигадав? а люде обговорять, скривдять сироту. Хаврусь мене недавно бачив, я з ним стрілася коло ставка. Він павіть на мене не глядів. Чи сказати Лукині, чи ні? — все думала Маруся, сидючи на лаві.

Думка ходила в голові, слова вже вертілись на язиці.

— А я отсе посиділа на причілку с паном Занудою та поговорили то про се, то про те... знов почала Маруся, та й знов замовкла.

II.

Другого дня над вечір Лукина пішла в берег по воду. Вона набрала води в відра, поставила на траві, а сама почала мити ноги. Тільки що вона нагнулась, зза зелених верб, що нагнулись над водою, несподівано вплив човен. В човні сидів Улас в брилі, в одній сорочці. Вздовж човна лежали довгі удки. Улас вгледів Лукину і повернув човна до берега. Лукина розігнулась, чогось злякалась.

— Добрий вечір, Лукино! — тихо загомонів Улас, як гомонять рибаки, що б не сполохати риби.

— Доброго здоров'я, — обізвалась ще тихіше Лукина.

— Чи можна пристати човном до твого берега? спитав Улас ще тихіше.

— Пристань трохи далі... коло Настиного міста, -- трохи сердито одказала Лукина і взяла коромисло в руки. Всі дівчата сьміялися Уласові Настею. Він тоді залився до Насті.

— Потривай бо трохи! Чого се ти хапаєшся? Я непамятливий, про Настю вже забувся. Не памятаю навіть, яка вона на вид. А тебе як угледів вчора на гулянці, то ніяк не забуду. Твої очі не давали мині спати цілу ніченьку.

Легенький чоловік черкнувся об зелений берег. Улас схопився с човника і плгнув на берег так зручно, що хисткий човник ледві захилитався на воді.

Лукина почервоніла і оступилась за куц каліни, що б часом мати не вгледіла.

— Не тікай, потривай! Дай хоч слово до тебе промовити! сказав Улас трохи голосніше і с тими словами вхопив Лукину за руку, неначе хотів придержати її.

Лукина не одв'яла своєї руки і трохи зблідла, а потім почервоніла. Румянець на її щоках неначе грався: то ховався, то знов виступав. Лукина трохи боялась Уласа, палкого, часом не-в-міру сердитого, часом не-в-міру ласкавого, горячого. як огонь.

— Постій, наговоримо трохи, — сказав Улас: хотів поминути твій город, та сам човен наче знав, де дівчина гарна: повернув якось до твого міста.

— Смугляві ёго щоки вкрились темним румянцем. Гострі очі блиснули іскрами с під солом'яного бриля.

— Цілий вечір вчора думав я про тебе. Ніч спав, як не спав. Вийшов на улицу, все неначе бачив тебе на небі між зірками. Сьогодні сів обідати, не обідав. Неначе чари які дала ти мипі, Лукино! Чи ти любиш мене, Лукино?

Лукина простягла руку до калини, і її рука несамохіть обшипувала лист і кидала ёго на траву. Вона мовчала і дивилась на калину. Але при останніх словах Уласових вона не втерпіла, підвела довгі вії і глянула Уласові просто в вічі. Улас по очах вгадав, що вона ёго любить, обняв і поцілував.

Вони стояли та тихо розмовляли, не зогляділись, як сонце сіло за зеленими горами, як на дворі почало смеркатись, як вода зачервоніла в Росаві, як очерети попід горами потонули в чорній тоні. Небо, обсипане ніби рожами, тихо гасло. Вербі дрімали, заглядаючи в воду, як в дзеркало. Очерети ніби заснули. І небо й земля неначе слухали соловейків, що співали в вербах та в садах.

Коли щось за ровом хруснуло; ніби чийсь ноги ступали по сухих вербових гильках. Лукина й Улас ніби прокинулись од сна. З за верб висунувся Іван Радивилівський і вглядів щасливу пару між калиною.

— Хавав! — крикнув він, неначе пугач в лісі.

Лукина кинулась, як с просоння і затрусилась. Улас спанув, як присок.

— А ти, Іване, чого сюди прийшов? — крикнув Улас сердито; може до Лукини стежку допчеш?

— А хоч би й до Лукини? яке тобі діло? — крикнув собі Іван.

— Як до Лукини, то минай Лукинин садок, бо не для тебе са калина сажена, не для тебе цвітуть сі черешні та вишні — сказав Улас.

— А може і для мене? Почім знати? — крикнув Іван.

— Брешеш, вражий сину, не для тебе! Хоч ти мипі й приятель, але коли ти прийшов до Лукини, то ти мій ворог. С тими словами Улас кинувся на Івана, неначе звів одним скоком і вхопив ёго за барки.

— Чого ти чіпляєшся до мене? Я шукаю попові коні — сказав Іван.

— Не дурні ж твої коні, що забрели в Лукинин садок — сказав Улас і сів Івана за барки так, що той ледві вдержався на ногах.

Іван вирвався з рук Уласа і скочив через рів. Лукина кинулась до відер.

— Глек Макітрович! смердачий одуд! єгипецький циган! — репетував Іван за ровом.

Всі троє не бачили, що стара Маруся вже довгенько стояла коло конопель і все те бачила. Улас сів на човен і швиденько поплив вниз по Росаві попід очеретами. Іван втік у лози, а бідна Лукина стояли ні в сих, ні в тих з відрами на плечах і не знала, чи йти до хати, чи й собі тікати в верби.

— Гарно, дочко, ей — Богу, гарно. Стій дівко з відрами до півночі, поки за тебе хтопці побюються. Геть мині, зараз до дому. Отсе гарно! Понакликала в садок волоцюг. Нехай Улас та Іван до тебе не чепляються, бо для тебе маємо на приміті когось кращого од тих двох лобурів. Зараз мині йди до дому та лягай спати — сказала стара Маруся сердитим голосом.

Лукина кинула відра на плечі і тихо пішла стежкою до хати. Вона не чула сорому перед матерю, ледві пам'ятала, як за неї бились хлопці в б'єрезі. Кохання обняло її палку душу, ніби полум'ям. Ще довго в хаті мати гримала на Лукину, а вона поралась в хаті і непаче через сон слухала материну сварку. В неї серце і щеміло і горіло.

Через кілька днів Лукина вибігла ввечері за село проти череди. Вона вирвала бадилу нехворощі і гнала до дому худесенькі овечата попід густими вербами, коло Хаврусєвого двора. Клим Хаврусь вглядив її, повернув до неї назустріч і заступив стежку.

— Добрий вечір, Лукино! — промовив Клим до Лукини та й став під вербою.

— Доброго здоров'я, — обізвалась Лукина і собі стала.

— От я тобі, дівчино, й стежку заступив. Твої овечата й сами дійдуть до дому.

Лукина трохи здивувалась і глянула Климови просто в вічі. Жваві карі очі його так і завештались, як живе срібло. Лукина засоромилась, глянувши на Климові неспокійні очі.

— А що там поробляє твоя стара мама? Чом до мене ніколи не прийде в гості? — спитав Клим. Лукина знов липнула на його здивованими очима: її мати ніколи не ходила в гості до Клима.

— А твій брат вибув уже рік у пана, чи ще й досі служить? — знов спитав Клим і приступив bliще до Лукини.

— Захарко ще й досі в наймах у пана, — одказала Лукина і трохи отступилась подалась назад до верби.

— Чого ти, Лукино, одступаєшся од мене? Не бійся? Я не

вовк: не ззім тебе. Не бійсь, од парубків не одступаєшся, а од мене то й подалась назад на ступінь, — сказав Клим і показав плечима і головою, як Лукина подалась назад од ёго.

— Чи то правда, Лукино, що за тебе хлопці б'ються? — спитав Клим і засміявся. Ёго рідкі довгі зуби блиснули с під широких губів.

— Може й за кого б'ються тільки не за мене, — обізвалась Лукина. Лукина спустила очі і почала пальцями обціпувати гілечки нехворощі; вона догадалась, що Клим залицяється до неї.

— А тобі мати нічого не казала про мене? — спитав Клим.

— Ні, не казали нічого — обізвалась Лукина так тихо, неначе листок десь зашелестів на тихому вітрі.

— А пан Зануда був у вас? — спитав Клим.

— Казали мама, що був, але мене тоді дома не було, — промовила Лукина.

— Шкода, що тебе дома не було. То тобі мати нічого не казала? — спитав Клим і знов показав свої довгі та рідкі зуби.

Лукині дуже не сподобався той осьміх широкого рота і ті довгі та рідкі зуби. Вона готова була одвернути своє лице од Кліма: їй здалося, що перед нею стоїть вовк, вишкиривши зуби.

— Шкода, шкода, сказав Клим, прицмокуючи. А ми тих парубків заберемо та й замкнемо в холодну, що б не бились за тебе... Гм. не казала... Шкода, шкода... говорив Клим, прицмокуючи і хитаючи на обидва боки головою.

— Де в тебе, Лукино, взялись такі рум'яні щоки, коли ти вихарчувалась на хлібі та на цибулі? Де в тебе набрався той рум'янець червоний, як калина в лузі? — сказав Клим і простяг обидві долоні, неначе хотів вхопiti Лукину за щоки.

Лукина одхилила лице, почервоніла і усе обривала листя нехворощі та кидала до долу.

— А хіба я знаю? Так мій Бог дав — сказала Лукина.

Клим говорив, махав руками, крутив головою, розхвалював Лукину, а Лукина слухала усе ніби через сон.

— Ой Боже мій! Не дурно мати казали, що вони мають на приміті для мене когось кращого од Уласа, думала Лукина. Вона пригадала, що приходив до матері Зануда догадалась, чого він приходив і зрозуміла усе. Се той кращий, про котрого натякала мати. Се він... Се він.. Сей богатирь удовець, що має вже четверо дітей, думала Лукина, не слухаючи, що говорив Клим. Клим говорив, підморгував, сьміявся. Лукина дивилась на ёго пильно. Червоний промінь сонця впав на Климове лице. Сиві воло-

синки зализніли по чорному волоссі, як срібні нитки; виски позападали, негарні зуби блищали й виступали вперед, як у вовка. І зразу перед її очима встав тихий теплий вечір в березі. Зза густих верб на воді неначе вилинув човник, а на човнику сидів в брилі Улас, чорнявий та гарний, як чорнобривець, с темним румянцем на щоках, з густими та рівними бровами...

Лукина вже й не чула, що говорив Клим. Листочки нехворощі сипались на стежку, а Лукина тільки й бачила ніби намаляваного Уласа в човні проти зеленої стіпи очерету...

Клим попрощався з Лукиною і пішов до дому. Лукина ніби прокинулася. Вона примітила, що держала в руках тільки деркачик з нехворощі і засміялась.

Говорив зо мною парубок, я щипала зелене листя калини, говорив удивець, в мене в руках зістався общипаний деркачик нехворощі, подумала Лукина йдучи до дому і сумуючи.

— Де се ти ходиш, де волочишся? — кричала мати на Лукину; се напасть, а не дівка! Самі овечата прибігли до дому, а ти мабуть отсе знов стояла с тим лобуром.

— Мамо, чого приходив до нас Зануда? — спитала Лукина в матері, розпалюючи в печі.

— Де ти бродиш? Чого ти волочишся с тим Уласом? — знов питала мати.

— Мамо, чого бо до нас приходив Зануда? — знов спитала Лукина.

— Отсе, чого, та чого! За ділом. Тебе хотять сватати багатирі, а не такі лобурі, як ми самі. Обходь Уласа десятою улицею і не говори до його.

В Лукини неначе вмерло серце. Вона почула, що її жде велике горе, що воно вже встає, піднімається, як велика чорна хмара в ясний, весняний, погожий день на синьому небі.

— Може, мамо, ті багатирі тільки жартують, або сьміються з нас, — тихо обізвалась Лукина і її голос задрижав, неначе опала струна.

Лукина мала надію, що мати не буде більше говорити про тих багатирів. — А може то матері так здалося, що мене хотять сватати ті багатирі; може Зануда так собі наговорив матері; може він сам і вигадав про те сватання, а може, може... може воно перетреться, перемнеться, та й так минеться... снувала думка в Лукини.

Мовчки повечеряла мати з дочкою; мовчки полягали вони спати. Лукина довго не спала, довго думала, а далі задрімала

і їй приснилось, ніби вона білить полотно в березі, розстеляє його коло червоної калини. Десь узався білий голуб в синьому небі, тричі перекутився та й сів на калині. Коли се над вербами шугнув шуліка, впав на голуба, вхопив його в пазурі; біле пір'я посипалось по червоних ягодах і впало на її плечі, на траву, на полотно.

Лукина задрижала і прокинулась. Вже благословилося на сьвіт. Небо червоніло і жовтіло, ніби облите золотом, обсіпане жаром. Лукина схопилась з лавки дуже тревожна.

— Буде мині лихо, буде мині горе! Який недобрый сон, подумала Лукина.

Минув тиждень, минув другий. Весна цвіла та пишлась. Лукина ходила на улицу і до півночі сьпівала та говорила з Уласом. Соловейки щебетали, аж сади розлягались, ніби слухали соловейків. Лукина почала забувати про свою тревогу. І мати їй нічого не говорила, про багатирів не нагадувала. Життя в хатині хоч убоге, пліло тихо, як вода в Росаві поміж очередами.

Лукинине лихо не забуло про неї. Раз після Зелених Свят Клим Хаврусь стрів на улиці стару Марусю, зняв шапку і поздоровкався дуже привітно.

— Добрий-день тобі, Марусе! — промовив гордий багатирь і поклонився якось трохи низше і промовив слова привітливі.

Маруся зараз се постерігла і привітно осьміхнулась, промовляючи: доброго здоровячка, Климе!

— Як живете з Лукиною? Як вас Бог милує? — сказав Клим і став проти Марусі.

— Спасибі, живемо та бідуємо. Оден день пів лиха, а другий день ціле лихо, а про третій і говорити нема чого.

— Погано, стара, недобре! — сказав Клим, кивнувши головою на одно плече, ще й у бік взявся.

— Що ж маємо робити. — Така вже наша доля. От і сего року посіяла жита на городі, а воно ріденько зійшло, — сказала Маруся.

— Шкода, шкода. А може, стара, ми поріднимося, то й лученько будемо жити. Я удовець та ще й нестарий, а в тебе гарна дочка. Запуда не був у вас? Га? Що скажете на се з дочкою? — гордо сказав Клим.

— А що ж скажемо! Я готова з дорогою душею! — сказала Маруся і її очі стали веселі, веселі, ніби Клим дарував їй лани й воли й корови.

— А дочці не казала? Не питала?

— Не казала, бо Зануда на язык лепетливий, а ми люде убогі: боїмось поговору.

— Погано, що не казала. Спитай в дочки, що дочка скаже, що б і на мене поговорів не було... Як Лукина скаже, то і пришлемо старостів після Петра, бо настають жнива, а в мене господині нема в хаті. Наймичка моя — не господиня; в мене четверо дітей, як сама знаєш. А може подождати до осені? Роспитай там Лукину, та добре.. бо ти ж мати. Дочка мусить послухати...

— Та вона мене любить і слухає. Вона в мене тихенька й покірненька, але часом як чого схоче, або чого їй замандуриться, та стане ніби дибки, хоч й не підступай до неї, сказала Маруся: до неї часом приступає.

— Ото погано, як приступає. Ти Марусе, вговори її таки, що б мині не дурно старостів слати. Я не якийсь там задрипаний парубок, шелихвіст, гордо сказав Клим, задерши голову, аж шапка йому з'їхала на потилицю.

— Добре, добре Климе. Я вже приступаю до неї. Та і в неї ж в голові є мозок. Хіба ж вона не знає, як трудно убогому жити на світі.

— Що правда, то правда. А в мене своє поле, свої воли й корови. Хата моя на помості. Імо курятину, та поросятину. В мене вона не буде голодна, сказав Клим і взявся руками в обидва боки. А буду волосним, то й твою синові викрутимو частку поля.

— Спасибі і простибі тобі за твою добрість, сказала бідна Маруся ще й поклонилась Климові:

— Як вговориш Лукину, то куплю тобі червоні сапанці і вести му тебе попід руки через усе село з музиками. Будеш в мене танцювати в затевих чоботах не на рядні а на килимі. Прощай, Марусе, та поговори з Лукиною, та ще й добре поговори, бо коло твого огорода тини тріщать од парубків, сказав Клим і розпрощався з Марусею.

Маруся не пішла, а побігла до дому. В неї неначе приресли крила до рук і несли її улицею. Убогій Марусі здавалось, що вже настав кінець її біди, що Клим подарував Захаркові землю й воли й вози. Вона увійшла в хату, Лукини не було в хаті. Маруся побігла на город. Лукина полола грядки.

— Лукино! — крикнула Маруся: — а ходи серце, ходи я щось маю тобі сказати.

Лукина примітила, що мати кличе її таким солодким та Прощай.

ласкавим голосом, неначе вона хоче їй гостинця дати, як малій дитині.

Лукина прийшла і сіла на призьбі на причілку. Мати сіла коло неї.

— Отсе, я дочко, стрілася с Климом Хаврусем. Він скинув передо мною шапку та й поклонився мині трохи не до пояса, та й став зо мною та й почав балакати любенько...

От поговоривши зо мною, та й питається в мене, коли до тебе, Лукино, старостів слати: чи після Петра, чи в осени, після жнив; але каже, лучче, як би після Петра перед жнивками...

В Лукини затріпалось серце в грудях, як пташка в клітці. Вона примітила, що верби ніби задрижали в очах... десь на хвилину зчезли, ні би сховались в сизий туман і знов блиснули зеленим листом проти сонця. Вона довгенько мовчала, а потім сказала: Нехай, мамо, Хаврус не шле до мене старостів ні після Петра, ні після жнив... сказала Лукина і с тими словами її щоким ніби зайнялись огнем. В очах виступили слізи. Вона почула, що якесь горе вже йде до неї, вже заглядає в двір через ворота.

— А то чом так? — аж крикнула мати.

— А тим, що я за Хавруса не піду заміж — сказала Лукина твердим голосом.

Мати знала той твердий голос своєї дочки і трохи стривожилась: то був знак, що Лукина зроду не послухає матері і постановить на своєму.

— Та чом же не підеш? Хаврус, правда, удовець, але чоловік заможний: має багато свого поля, держить дві корови, три пари волів. Він сам мині казав, що їсть трохи не щодня курятину та поросятину.

— Про мене, нехай їсть що дня й гусятину, а я за ёго заміж не піду, — промовила Лукина твердим спокійним голосом, вдержуючи слізи в очах.

Стара не ждала сёго од дочки. Вона думала, що дочка зараз згодиться з великою охотою. Вона стривожилась й задумалась. Убогий Марусі здалося, що од неї однімають подаровані лани, воли та корови, що вона неначе була розбогатіла, а се знов несподівано з'убожіла.

— Може до тебе хто думає старостів слати? — спитала Маруся: чи не Улас Прохоренко думає тебе сватати? Ти Уласа сёго собі і в голову не покладай. Улас такий убогий як і ми: не має поля, заробляє хліб. Та в ёго ж у дворі нема чим і собаки й кітки годувати.

— То що с того, що він убогий. Я здорова, буду працювати та й хліб заробляти, прохопилась Лукина, і сама не знаючи, що вона готова вийти заміж за Уласа.

— Чи він же казав тобі, що буде тебе сватати? — спиталась мати.

— Ні, не казав, — обізвалась Лукина.

— Ой Боже мій милостивий та милосердний! — крикнула стара. Вона схопилась з призьби, плеснула в долоні і стала просто проти Лукини: коли Улас тобі нічого не казав то й не скаже, Ти не перша, котру він дурить з своїм приятелем Радивилівським.

— Хто ёго зна, неначе через сон одізвалась Лукина, спустивши очі додолу: Хаврусь, мамо, не жалував своєї першої жінки, не буде й мене жалувати.

— Чоловік першу жінку бе, а другу жалує: се кожний тобі скаже. А ти на Уласа надії не покладай. Улас ледащо, ёго мати дурна, плаксива, та лїнива. Як помер старий Прохор то все ёго добро пішло марно: пішли марно воли, десь ділись корови, вовки овечат поїли, бо стара Прохориха ніяк не поверне своїм овечим розумом: тільки кляне свою долю, плаче, та нічого не робить, та спить, аж лице опухло. Будеш мати таку свекруху, що сама не знає, коли верх заткнути. До неї коли не прийдеш, то все в хаті циганське тепло; бо вона поштурхає коцюбаю в печі і затикає верх з головешками. А прийдеш коли небудь пісьля дощу, в неї в сїнях води по колїна, а в хаті по кісточки; швидко буде і в печі вода, бо хата не вишита добре. Плаче та нічого не робить, а ти за неї все діло будеш робити. А ти молода, неразсудлива. І де той Улас в госпида взявся на наше безталання...

Стара Маруся заплакала і втерла слїзи рукавом.. Лукина вже не чула, що мати говорила. В неї саме тоді серце розгорїлось за Уласом, розгорїлось од кохання, як розгорялось весняне сонце на небі, як нагрівалась земля, завітчана зеленим листом та квітками. Лукина сидїла, похиливши голову: вона тільки ніби бачила Уласа; чула ёго голос, чула ёго дух на своїй щоці і боялась, що од неї ёго однімуть на віки, на віки.

— То що ж я скажу Климові? — спитала мати в Лукини.

— Скажіть, що я за ёго не піду, — обізвалась Лукина.

Маруся тільки важко зітхнула. Вже сонце повернуло на вечір, а мати й дочка сидїли на призьбі, неначе прибиті горлиці. Мати втерла очі рукавом, схопилась, забігла в хату, накинула свитку і не пішла, а побігла до старої Прохорихи. Вона хотїла

і випитати і вислідити; їй хотілось і виляяти Прохоренка й Прохориху.

Прохоришина хата була недалечко; стояла в зеленому горі над річкою. Чорна покрівля на хаті поросла зеленим мохом; віконця скривились, неначе сироти. Коло хати стояв одним — один обідраний хлівець. Старі високі груші вкривали гіллям убогу хатину.

Стара Прохориха зістала удовицею ще за панщини. Її чоловік був заможний добрий хазяїн, але насмішкуватий, любив прикладати сьмійні прозвища людям, дразнився з усіма, заціпав сусід своїм гострим язиком. Він так роздратував сусід, що вони раз випивши в шинку, засіли в садку, як Прохор вертався с корчми, підстерegli його, напались і так побили, що одбили йому хрипи; кров полилась носом і ротом. Прохор кашляв, хирів та й умер перед самою волею. Їго хлопцеві Уласові дали землю, але Олена Прохориха не змогла оплачувати поля. Громада одібрала од неї поле і Улас зістався без поля з самим огородом.

Маруся перескочила через низенький перелаз і одчинила сьнешні двері і трохи не впала в яму. З ями посипалась на Марусині ноги земля, а потім виглянула Прохоришина голова, завязана темною хустиною, виглянули сірі, нужденні каламутні очі і змарніле, золотушне, ніби запухле лице.

— Маруся вгляділа Прохориху в ямі і поздоровкалась.

— Отсе, трохи не шубовснула в яму! — крикнула Маруся: що се ти, Олено робиш? копаєш під собою яму, чи що?

— Та отсе погріб копаю, — обізвалась з ями Олена, ледві одсапуючи.

— Та здається ти на минувшому тижні вже копала погріб за хатою, — сказала Маруся.

— Та еге-ж! та копала-ж, але роздумалась, що буде далеко ходити до погріба, та й засипала, та почала копати перед хатою, та...

— Та знов засипала, щоб далеко не ходити? — спитала насмішкувато Маруся.

— Та еге-ж! та знов засипала, бо Улас сердився, що по дощеві прийдеться бігати до погріба, та я отсе поміркувала вдвох з Уласом, та й копаю в сїнях, обізвалась з ями Олена.

— А чом же Улас не копає сам?

— Бо не хоче, — обізвалась Олена.

— Уласові не погріб в думці, — сказала Маруся, нагинаючись над ямою.

— Вилазь, Олено, з погріба. бо маю до тебе діло.

— Та говори звідтіль, бо не хочу вилазити, — обізвалась Олена.

— Та вилазь бо! Нема мині часу, — сказала сердито Маруся.

— Не вилізу, бо важко вилазити, — сказала Олена: а потім знов треба влизити. Я не кітка, щоб дертись по десять раз на день по драбині.

Маруся розсердилась.

— Отсе, чорт ёго й видав! Син з розуму зводить мою Лукину, а матір не витягнеш з погребя.

— Хіба-ж він зводить з розуму твою Лукину? — спитала Олена.

— А вже-ж! Через твого Уласа до моєї Лукини неначе приступило. Не слухає мене та й годі! Трапляється нам добрий чоловік, а вона через твого Уласа і слухати нічого не хоче.

— Хіба я в тому винна? — обізвалась Олена якось ніби по дитячій.

— Може й винна. Хто вас знає, чи ви хочете брати мою дочку за невістку, чи ні, а я своєї Лукини за Уласа не віддам, бо він лїнивий. Тільки за дівчатами ганяється, та с парубками дуріє по вулицях.

— Я не набиваюсь Уласом; не знаю, що думає він. Та й Улас мій, хвалить Бога, не старець. Хоч не має поля, але має хату, огород, має клуню й комору.

— А де-ж та клуня, та комора? Адже-ж у тебе на подвірї тільки драний хлївець, — сказала Маруся.

— Се клуня та комора ще од покійного Прохора. Я її для Уласа на горище сховала, — сказала Прохориха.

— На горище сховала клуню, та комору? Отсе диво! — сказала Маруся і глянула на горище; з горища виглядали дві сохи висунувши кінці в сїни.

— От бачу дві сохи, — сказала Маруся; а де ж лати та крокви та стовпи, та ворота?

— Та попалила, бо опалу не було, — сказала Олена.

— От туди к дїдку! А ти Олено, скажи синові, що б він не чеплявся до моєї дівки, бо с того нічого не вийде. Ми маємо не такого на приміті, як твій Улас.

— Отсе лишенько! не дурно мині сїєї ночі снівся такий страшний сон, — сказала Олена.

— Бо спиш і в ночі, і в день, то тобі і верзеться чорт зна що, — сказала Маруся.

— Потривай, Марусе, я вилізу та розкажу тобі той сон, може ти знаєш, проти чого воно мині таке страшне снилось! — сказала Олена і вже хотіла лізти по драбині.

— І вже! годі! ради сего дива не варт і по драбині драпатись. Прощай, Олено! А про сон розкажи своєму Уласові, — сказала Маруся.

— Маруся хрѣпнула дверми і побігла до Захарка на економію. Захарко над вечір прибіг до дому. Вони причепились до Лукини. Лукина мовчала, не одзивалась і тільки плакала. Мати й собі заплакала. Захарко сердився, вговорював сестру і пішов с хати, промовивши: коли ти, Лукино, не хочеш піти заміж за Хавруся, то ми тебе й присилуємо.

— Не діждеш сѣго, коли я сама себе не присилую, — сказала Лукина сердито.

Стара мати зварила вечерю, поставила на стіл: Лукина й ложки не взяла в руки. Вона пішла на город, сіла на призьбі під причілком і ніби вся отерпла.

Сонце сідало за горами, за високими тополями, що стояли на горі. Вечір був пишний та веселий і неначе сьміявся над Лукининем горем. Вербі стояли, ніби облиті вишневим сонцем. Небо палало жаром. На синьому небі літали білі хмарки, неначе птиці з рожевими крилами.

Лукина дивилась на рожеве небо і не примічала єго. Вже на дворі почало темніти. Од річки, од очерету потягло холодом. Лукина ніби прокинулась од сна і почувала, що в вербах сьпівають соловейки. Вона згадала про милого.

— Соловейки мої! не щебечіть в лузі, не завдавайте моєму серденьку жалю та туги, бо я безталанна, безталанна...

Лукина схопилась за груди руками і заплакала.

Коли се в вербах хтось свиснув раз, свиснув другий... Свист заглушив голос соловейків, гострою стрілою пролетів через густі верби. Лукина іздрігнулась і разом перестала хлипати, як перестаютъ часом плакати маленькі діти. Холод пройняв її тіло. Вона знялась з місця і побігла борозною через город. Важкі коноплі били її по руках. Трава плуталась під ногами і обсіпала горячі ноги холодною росю.

Лукина вбігла між верби. На самому березі, коло човна вона вгляділа жовтий бриль на Уласові, впала єму на плечі і заридала.

— Ратуй мене, Уласе, мій місяцю повний, мій лебедик, бо

я пропаду, здається умру не сьогодні-завтра. Мати, та брат хочать силою мене оддати за старого удівця.

— Не плач Лукино, не плач серце! Твоя мати була в нас і все розказала моїй матері, — сказав Улас, обнімаючи Лукину. Я Хаврусеві скручу вязи, а тебе таки візьму. В осені я зашлю до тебе старостів, — сказав Улас.

Лукина неначе вдруге на світ народилась, з її серця разом спала туга, неначе камяна гора. В грудях в неї стало легко, легко:

— Уласе, сизий голубе! Як мині стало на серці легко! Здається, полетіла б с тобою за синє море. Не кидай мене, люби мене, бо як мене покинеш, я сама собі смерть заповідю, тихо, тихо прошептїла Лукина, неначе калина зашелестїла листом.

— Не покину тебе ніколи і другої не свататиму; ти в мене одна, як вечірня ясна зоря, в моєму серці сьвітиш, — сказав Улас.

— Забожись, заприсягнись перед небом — сказала Лукина. Улас забожився й перехрестився до схід-сонця.

Лукина втерла краплі сліз на щоках і полинула попід вербами. В неї ніби вирости ластовинні крила і несли її попід лугом, над зеленою травою.

Вона прибігла в хату, впала на постіль і разом заснула міцним сном напруцёваного, але спокійного і серцем щасливого чоловіка.

Другого дня вранці Клим Хаврусь встав і пішов оглядати свою оселю, свою загороду, клуню, усе своє добро. Дивить ся він, на воротах стовпи обмазані дегтем, а на дошках воріть шось написане здоровими славянськими словами. Він покликав свого старшого хлопця, котрий вмів читати.

— А ходи, ходи, Петрусю, та прочитай, що се написано на воротах.

Петрусь прочитав голосно: „стара собако, смердячий одуде, солом'яне опудало! не ходи на нашу улицу, не дури дівчат, бо буде тобі смерть.“

— Ова! враг ёго матері! — цмокнув Хаврусь.

— Се, тату, хтось хоче вбити нашого старого Сірка, — сказав Петрусь.

— Еге, сину, — сказав Хаврусь: Побіжи та запри ёго в хлїв, що б не бігав за ворота, бо буде ёму біда.

Петрусь впіймав Сірка, повів ёго за вуха в хлїв і зачинив, а Хаврусь полою стер крейду з воріт.

Од того дня Хаврусь не лягав спати ні під хатою, ні в клуню,

а спав в хаті, ще й поспускав двох собак з ланцюхів. Він примітив у вікно, що хтось у ночі блукав пошід його городом та поза клунею, а собаки брехали. вили, неначе за поли когось водили. Ввечері смерком Хаврусь боявся навіть виходити за двір без сокири: він добре знав Уласові порови. Ті слова на воротах написали Улас та Иван Радивилівський.

Другого дня Лукина прокинулась раненько, раненько, тільки що почало на сьвіт божий благословитись. Радість ще лунала в її серці, неначе темна нічка та міцний сон не заспали її щастя. Мати ще спала. Лукина схопилась с постелі і побігла в берег умиватись. Їй хотілось подивитись на те місце під калиною, де Улас божився та присягався її любити на віки—вічні. Вмившись, вона ніби набралась сили. Втираючи румані щоки рукавом, вона йшла поміж вербами, поміж соняшниками. Назустріч їй блиснуло зза ліса сонце. Ще ніколи сьвіт не здавався для неї таким пишним. Сонце стало ніби яснішим. Ще ніколи, здавалось їй, пташки не сьпівали в лузі так голосно, так весело. — Сьвіте мій ясний! який ти мині гарний, та милий! Яка я весела, яка я щаслива! подумала Лукина. Вона як пташка, не чулась, як засьпівала пісню:

Ти в мене одна,
Як ясна зоря
Вечірня сьвітиш.

Мати прокинулася і зраділа, почувши доччину пісню. Їй здалося, що дочка передумалась за ніч і вволить їй волю, і знов почала вговорювати свою дочку, запалюючи в печі. Лукина слухала і тільки веселенько осьміхалась.

— Мамо моя, я б вас послухала, та серце моє й мене не слухає. Скажіть Хаврусеві, що я за його не піду та й годі.

Стара мати заплакала і почала просити дочку: дочко моя! ти знаєш, як я цілий вік свій бідувала з вами, скільки я напрацювалась! В мене од роботи болять усі кістки, неначе побиті. Ми цілий вік їмо хліб та пісний борщ. Я вже одвикла од м'яса й не можу його їсти. Хоч би на старість я одпочила, притулившись до тебе в багатого Хавруса.

Стара мати заплакала. Лукинї стало жаль матері: вона й собі заплакала, але то були не гіркі слізи безталання, коли людина плаче і надії не має. Ті слізи швидко висохли, як роса на сонці. І с того часу мати то просила, то плакала, то лаяла й гризла Лукину що дня, що вечера... Вона сказала Климові Хаврусеві, що б підждав до осени.

III.

Настало літо, настали жнива. Улас став у пана жати за сніп. Стара Маруся послала Лукину жати хліб за сніп на панському лану, а сама хапала те жито, що посіяла в городі.

Лукина знала, що буде щодня бачитись з Уласом на полі. Вона завітчалась оргинією та настурціями, вбралась в нову спідницю і побігла з серпом на поле. Улас зайняв постать рядом з нею, говорив з нею цілий день і неначе не міг наговоритись і надивитись на неї. Всі жінці вертались в село гуртом. Улас вертався вдвох з Лукинею, доводив Лукину що-дня до самої хати. Ті жнива здавались Лукинї ніби празником та гулянкою.

Через тиждень Лукина примітила, що Улас зайняв чогось постать далеченько од неї. Настає вечір, Лукина примічає, що Улас не вертається разом з жінцями с поля до дому. Лукина цілий день бачила жовтий бриль на ёму, сьїдкувала за ним очима. Улас став жати поручь з якоюсь дівчиною. Настав вечір. Лукина все ждала що Улас прийде до неї і піде разом з нею в село, а Улас десь счезав, неначе ховався в високому житї. Лукина почала тривожитись і наглядати за Уласом.

— Чом се Улас не стає зо мною на постатї жати? Чого се він неначе тікає од мене? Може я сказала ёму щось противне? Може я вразила ёго докірливим словом? — думала Лукина, хапаючи серпом густу пшеницю. Вона передумала всьє, що говорила з ним в ті дні; вона не забула ні одного слова.

І свої думки і ёго солодкі слова склались в її серці, як сплетені квітки в віночку. Вона розвивала той пахучий вінок в своїй пам'яті квітка за квіткою... В понеділок він говорив, як ми будемо вкупі жити, як будемо хазайнувати. Позавчора я розказувала ёму, як я злякалась тоді, як він приплив човном до нашого огорода... Він сьміявся, сьміявся з Івана. Потім ми мовчали.. Він тільки дивився, на мої очі.. Я говорила ёму про свою матір, як вона та брат силували мене йти заміж за Кліма... Лукина все передумала і тільки важко зітхнула. Її душа була ясна, як вода в Росаві в тиху годину.

Одного дня вона цілий день назирала за Уласом.

Настав вечір. Лукина не пішла з жінцями в село і сіла за копою. Улас зостався з якоюсь дівчиною і пішов з нею поруч межю. Лукина побігла сьїдком за ними і пішла навздогінці поміж високими житами. Улас йшов і все балакав з дівчиною. Вже

вони минули жита. За житами вниз почався луг. Улас пішов стежкою поміж старими дубами та грушами. Стежка вилась все вниз до течії. З за дубів піднімався дим синім пасмом. Дівчина стала. Улас і собі став, побалакав з дівчиною, а далі обняв її, поцілував і вернувся назад. Дівчина пішла стежечкою далі. Лукина стояла під грушею і не могла рушити з місця. Її ноги ні би приросли до землі. Улас наближався і вглядів Лукину.

— Чого се ти, Лукино, вертаєшся до дому манівцем? — спитався Улас, спинившись коло Лукини.

— А тим вертаюсь манівцем, щоб побачитись с тобою, бо ми вже давно бачились... — обізвалась Лукина.

— От і добре! Ходім же лугом додому однією стежечкою, — сказав Улас, осміхаючись.

— Сьмійся, сьмійся з сироти, бодай с тебе ворог насьміявся. Іди сам додому сією стежкою, а я піду другою, бо вже наші стежки розійшлися на віки, як туман по лісі. Я все бачила, — сказала Лукина з гнівом.

— Та що ж, що бачила. Любив досі білявих, а тепер чорнява навела на очі, — сказав Улас — і нагло подивився Лукинї просто в вічі.

— А ти ж божився, а ти ж присягався мене любити і більше нікого. Од тих сліз, що я вилила за тобою в березі під калиною, і трава посохла б, — сказала гірко Лукина.

— Отсе ж пак! Як посохла, то й знов виросте, — сказав Улас і почав крутити папіросу, насипаючи тютюну: Настане весна, підуть дощі, то й знов трава виросте. Прийде весна — дівка й іншого полюбить. Коли не хочеш йти зо мною, то бувай здорова, чорноока, але не чорноброва!

Улас пішов стежкою. В Лукини заморочилась голова: вона все стояла на одному місці й забула, куди йти стежкою до села.

— Боже мій! Я пропаща на віки! — крикнула Лукина, піднявши руки до неба. Сами ноги понесли її узкою стежечкою.

Стежечка повилася між лозами та вербами, далі пішла по під коноплями та під вільхами і довела до криниці. Проти криниці на горбі стояла біла, здорова хата в старому садку: То починався присілок. Лукина не сіла, а впала на цямрини криниці і схилила голову.

Слєзи капали з її очей і котились по щокам на цямрини. Вечір настав. Верхи вільх, та верб у лузі горіли червоним сьвітом, а кущі ліз та ліщини вкрила вже густа тінь. Лукина ніби замерла на цямрині. Вона як через сон чула, як десь в лузі жа-

лібно туркотала горлиця, як кругом білої хати літали і щебетали ластівки, а несподіване горе давило молоду дівчину в грудях, впилося гадиною в самісіньке серце. .

Коли се с хати вийшла дівчина з відрами на плечах і прямувала вогкою стежечкою до криниці. На дівчині червоніла спідниця з лапатими чорними квітками. Лукина по одежі впізнала ту дівчину, с котрою йшов с поля Улас, і опам'ятувалась.

Дівчина прийшла до криниці, сказала їй добри-вечір і почала набірати воду. Лукина глянула зблизька на її лице і трохи не крикнула. Дівка була чорнява, але стара, погана, кирпата. Під челюстями на шиї позападали глибокі ямки; видно що в неї були колись жовна. На широкому, жовтому лобі чорніли товсті чорні брови.

— Так от для кого покинув мене Улас! Я думала, що він покохав якусь красуню чорнобриву і покинув мене для пишних брів. Заворушилась думка в Лукини. Вона несподівано спитала в дівчини.

— Чи в твого батька є поле?

— Є, ще й доволі. Мій батько багатий, — обізвалась дівчина. Вона на силу підняла на плечі важкі відра, аж трохи застогнала.

Лукина все зрозуміла: для неї наче сонцем освітілась темна Уласова душа.

— Через поле, через землю покинув мене Улас. В моєї матері нема поля... Хіба ж не через поле моя мати хоче мене віддати за старого Хавруся, пролетіла в Лукини думка.

Лукина встала с цямрина, здихнула важко, тяжко і побрела стежкою до села. Вона перейшла поле, дійшла до села і спинилась на горі. Сонце стояло низько над долиною і обливало очерети червоним сьвітом. Густі очерети цвіли, повикидавши свої кучеряві волотки, легенькі, як легкий пух.

Здавалось, що по долині плила широка річка з легкого, червонуватого пуху. Роскидані подекуди в очеретах кучеряві вільхи та вербози неначе пили в пуху, потопали до самого верху, декотрі ніби виринали, показуючи проти сонця свої круглі, як м'ячі верхи. Росава лисіла проти сонця, розлившись в очеретах, ніби срібними стрічками. Подекуди блищали плеса, неначе скляні роскидані тафлі. Лукина вгляділа свій огорог, та верби, де Улас божився перед нею й заприсягався, і несподівано заридала голосно як ридать малі діти. Горе так здавило її коло серця, що вона вхопилась за груди обома руками.

— Тепер же я пропаща, пропаща на віки! — крикнула вона голосно.

Що мині тепер робити, що почати?

Ой Боже мій, Боже мій! На що мині на сім сьвітї жити, коли й в милому нема правди!! Нема правди і в моєї рідної матері! І вона хоче мене на віки втопити, — голосила Лукина, стоячи на горі.

Вона вгледіла вниз ставок. В неї майнула думка піти до ставка і втопитись. Йй чогось страшно було вертатись додому, до матері. Вона наперед вже чула, що її жде велике горе там, за кучерявими вербами, де синій димок гнався в небо рівною полюскою...

Лукина збігла з гори. Сльози лились з очей річкою. Сонце впало за ліс. Ставок зачервонів проти захода, неначе политий кровю. Лукина прибігла до ставка, стала під вербою над кручею. Якась сила неначе, направляла її скочити с кручі. Коли се несподівано хтось затуркотів у неї над самісньким вухом: Турр! Турр!

Лукина озирнулась, злякалась, аж задрожала. Позад неї стояв Іван Радивовський і реготався. Він вже усе знав, бо тільки що стрівся з Уласом.

— А що перелякалась! А знаєш, чого се я прийшов на кручу? Га? Не любиш мене, а я візьму з горя та й утоплюся в отсім болоті, — сказав Іван і так химерно одійшов, а потім розігнався, щоб плигнути с кручі, що Лукина знехотя вдержала слези і подивилась на ёго.

— Улас вже знайшов собі якусь петербурську корову, якусь Мелегерію Султановну. Ти мене не хочеш любити. Давай разом полинемо в се болото до жаб на вечерю! Що ж нам більше робити, — сказав Іван і знов розігнався і так химерно скочив, але не с кручі, а під вербу, що Лукину взяла злість і вона крикнула:

— Одчепись ти од моєї душі! Мині й так важко на серці!

— Ой і мині важко! Люблять мене дівчата так, що я сливе що вечера приходжу до ставка топитись, та й досі нїяк не втоплюсь: тільки скупаюсь, помекаю жаб, та й до дому вернусь. Пхни мене, Лукино, с кручі, та може я й втоплюсь.

Іван забіг поперед Лукини і химерно підставив плечі до неї; вона ёго спересердя і справді пхнула в спину.

— Ходімо лучче, Лукино, та повечеряємо, та ляжемо спати,

бо люде й ніч розберуть. Дивись, вже зовсім смерклося. Бач не схотіла мене любити, а тепер горе тобі.

Лукина пішла через греблю з Іваном, як покірна овечка. Вже пізно вона прийшла додому. Мати вже повечеряла і сиділа на призьбі, кунаючи.

— Чого се ти, дочко, так загаялась на полі? — ажь крикнула мати.

Лукина заридала. Мати стревожилась.

— Хто тебе обідив? Що с тобою? Чого се ти плачеш? — питала мати в Лукини.

— Ой мамо моя! Пропаща я на віки! — крикнула Лукина.

— Тепер мамо, беріть мене та про мене і втопіть. Нехай про мене, Хаврусь шле до мене старостів, бо Улас має вже другу милу, вже він мене не свататиме, — сказала Лукина.

— А хіба ж я тобі не казала? Хіба ж ти не знала, хто такий Улас, що він за чоловік? В його правди нема. Нічого тобі не pomoжеться... іди за Хавруся тай годі.

— Нема в його словах правди. Мабуть вже й Бог забув про мене сироту. Коли я сама не втоплюся, то тепер про мене беріть мене та й топіть. Мині все одно, чи Хаврусь, чи хто инший, чи й сама смерть.

Другого дня Маруся побігла до Хавруся й дала знати, що б прислав старостів до Лукини. Стара Маруся ще до першої Пречистої вимазала хату з середини, побілила около і що вечера застеляла стіл білою скатертею: вона все ждала старостів.

Минула Пречиста. Ще й робота на полі не скінчилась, а Хаврусь покликав пана Зануду до себе за старосту. Зануда зайшов до Хавруся, добре випив, взяв хліб під паху і пішов с' Хаврусем до старої Марусі. Пан Зануда гордо увійшов в убогу хатину. За ним вступив Хаврусь. Вони привитались з старою Качурихою та з Лукиною. Стара мати зраділа, неначе прийшла с церкви на Великдень і готова була їсти Пасху. Лукина стояла коло порога і ні на кого не дивилась. Пан Зануда пригладив волосся на висках, позакручовав його на лоб. Волосся на висках, намазане маслом, чорпіло, неначе качурині кучері позатикані за вуха.

Зануда взяв в руки хліб і поклав на столі. Маруся попросила гостей сісти. Зануда сів на покуті. Хаврусь сів коло його. Лукина стояла коло печі, коло саміснького порога, згорнувши руки на грудях.

— Лукино! Не колупай печі, бо до тебе прийшли такі ста-

рости, що знають інші звичаї, а не простацькі. Сідай з нами та поговоримо, — сказав Зануда с покутя.

— Трохи злякалась дівчина, — сказав Зануда, та се не диво: лякаються сего діла й наші шляхтянки. Як я сватав свою жінку, то мій покійний панотець, штабс-капітан, послав зо мною за старосту свого товариша, одставного штабс-капітана, Марчука. А в ёго золоті еполети на плечах були як миски. Моя жінка як угляділа старосту та мене, та шусть у кімнату! На силу я виманив її звідтіль.

— Ой Господи! — сказала стара Маруся і навіщось здихнула. Пан Зануда знов поправив кучері на висках, закрутивши їх пальцями, і почав бадёритись, випроставши свою суху спину.

— А в мого панотця штабс-капітана, еполети на плечах були оттакелецькі! Такі завбільшки, як соняшники. А на грудях мігдалі от плеча до плеча: було як іде, то вони аж теліпаються..

Хаврусь мигнув на пана Зануду і якось моргнув шкурою на щоках: говори, мов, про діло.

— А було як увійде мій панотець в церкву, то всі люде так і шелеснуть вrostічъ: одні на один бік, другі на другий. А він як той генерал, іде просто до царських врат та в олтар та й стане рядом з батюшкою коло престола; оттам саме, де й я тепер стою с паном Теселським...

— Гм, кахи, кахи! Гм! — зачмихав Хаврусь, глянув на Зануду і моргнув на ёго бровами та зморшками на лобі. Він боявся, що ёму самому прийдеться себе сватати.

— А мій покійний дід, бригадір ёго царського величества..

— Пане Занудо! Говоріть бо про діло! Не втерпів Хаврусь: се все добра річ, але нехай на другий час.

— Та се бачиш, куме, так до слова прийшлося... що як було мій дід, бригадір ёго царського величества Павла І-го убереється у всі регалі та мігдалі та було як йде через містечко, то всі жида за ним юрбою; так посипляться, як із мішка просо та тільки гір, гір, гір. Терготять та пальцями на регалі показують. А він було йде, випнувши груди, гордо, гордо та пишно, як генерал.

— Кахи, кахи, — закашляв знов Хаврусь. Пане Занудо! Та се усе... — почав Хаврусь.

Пан Зануда опам'ятався і почав говорити про сватання.

— А як же буде, Марусе, з сватанням? Чи заміняєте нам євятий хліб, чи ні? Чи віддасте Лукину за Клима? чи може й ні? — сказав насмішкувато Зануда і глянув на Клима.

І Господи милостивий! І я віддам Лукину, і Лукина піде за Кліма, — сказала Маруся, і в неї чорні очки так заблищали, неначе вона сама думала йти заміж за Хавруся.

Хаврусь пересів з лави на під і сів коло Лукини. Лукина при ёму здавалась ёго дочкою.

— Що ж, Лукино, чи підеш за мене? — спитав Клим і моргнув на неї бровами по молодецький.

— Піду, тихо обізвалась Лукина і навіть не глянула на Кліма. Горе так здавило її коло серця, що вона нічого не думала і неначо нічого не бачила. Для неї тепер став світ немилий, немила своя хата, немила рідна мати, що силувала любити немилого.

— Коли так, то нам вінець, ділу кінець, а Богу слава, — сказав Зануда с покутя: тепер можна і рушники забрати та й могорич запити, а через тиждень і до вінця. Чи правду я кажу, — спитав Зануда в старої.

— Де вже не правду? Чи то можна, що б пан Зануда казали неправду, — веселенько заговорила Маруся.

Маруся одчинила маленьку скриню і знайшла рушники. Вона достала з мисника полумисок, застлала ёго вишиваною білою хусточкою, поклала на полумисок рушники і подала Лукині.

Лукина глянула на вишивані рушники, на розкішні вишиті квітки і почула, що її здавило коло серця так, що й дух зайняло. Вона взяла в руки рушники, а слёзи полилися с карих очей і впали на розкішний червоний хміль та зірочки.

— Кому мині довелося вас давати, рушнички мої?... Чи про такі очі я думала, як вас під калиною вишивала, подумала Лукина, кланяючись старості та подаючи ёму рушник.

І Лукина згадала про Уласові очі... Він став перед нею, як живий.. Лукина почула, що в її серці неначе спалнула іскра, спалнула полум'ям на хвилину і знов погасла, як гасне зірка, падаючи з неба; вона почула що і тепер і не навидить, і все таки любить Уласа... Тепер можна і по чарці, — сказав пан Зануда.

Випили по чарці, покликали Лукину до столу і Зануда подав її чарку в руки. Лукина взяла чарку. Рука задрожала. Горілка хлюпнула на діл.

— Ой Лукино! Ще вилеш своє щастє на діл. Лучче випий чарку до дна, щоб на слёзи не zostавалось, — сказав Зануда.

Лукина вперше підвела очі і глянула на Хавруся.

— Я вже й так вилила своє щастє разом з слёзами, —

подумала Лукина і ледві вмочила губи і хотіла поставити чарку на стіл. Рука її тряслася. Вона впустила чарку. Чарка дзенькнула об землю і розбилася.

— Ой Боже мій! Ой лишечко: Недобрий знак! — крикнула Маруся Хаврусь стревожився. Зануда задумався. Мати заплакала, а Лукина стояла коло стола, бліда, як смерть. Усі замовкли.

Хаврусь та Зануда посиділи ще трохи і попрощались з Марусею та з Лукиною. Маруся вхопила маленьку лямпочку, вийшла в сіни, щоб посьвітити. Коли се сіненні двері одчинились. В сіни вступив Іван Радивилівський, а за ним старий заштатний дяк Степан Яроцький. Яроцький держав під пахвою хліб.

Іван знав, що Улас не буде сватати Лукини і надумався піти до неї з старостою. Він знав, що усі дівчата на селі горнуть до ёго і думав, що і Лукина піде за ёго заміж. В ёго була думка взяти за Лукиною шматок огорода та поставити собі там хатину, щоб мати собі пристановище, та й жити, як Бог дасть.

— Опізнились, пане Радивилівський, — гукнув пан Зануда: прийшли хіба для того, щоб достати гарбуза. А бачте, не попросили в старости пана Занудова, а тепер будете каятись, бо де ступить пан Занудов, то під ёго ногами золота трава росте.

Радивилівський тільки очі витріщив: Зануда був перевязаний навхрест рушниками.

— Овва! Погано! Погано! Гарбуз недобра страва. Про се нема чого й говорити, — обізвався дяк.

— Хоч погана страва, та прийдеться вам її їсти, — гордо сказав Зануда.

— Що прийдеться їсти, то нігде правди діти, — сказав Хаврусь.

Куди ж пак які пани! — крикнув Радивилівський: ще ж Лукина не вінчана.

— Хоч не вінчана, то не буде вашою, бо тут я командир а де командує пан Занудов, там діло йде, як горить. Забули підмазати осі, пане Радивилівський, то тепер буде тпру!

— Куди ж пак! Ми таких панів підмазуємо квачем з мазниці — крикнув Радивилівський.

— Майте кого іншого, тільки не мене, говоріть та не проговорюйтесь! Не забувайте що в мого діда, бригадіра ёго величества Павла І, були на плечах епалети, завбілшки, як соняшники, коли може ваш дідусь тягав хвалу божу за хвіст, а мій батько, штабс-капітан....

— Ваш батько штабс-капітан ходив в Степовцях в мужицькій свиті і крав по городах капусту та моркву, а його син, пан Зануда, і тепер ходить с полатаними ліктями, обізвався Радивилівський. Не забувайте, що мій дід був тридцять літ благочинним, мав камилавку та золотий хрест на грудях од самого царя.

— Ось як прожене тебе батюшка, то й ти підеш на роботу в сахарню та й будеш служити під рукою пана Занудова, — гордо сказав Зануда.

— Куди ж, яка писанка! Знаємо ми задрипаних панків! Неначе він директор в сахарні... Запише порожні мішки та лантухи та ще й чваниться...

— Та годі вже вам, годі! — почав мирити панів Хаврус: що з воза впало, то пропало. Ходім лучче до мене та на радощах випемо могорича. А вже ж і могорич вступну!

— Отсе добра р'єч! Се річ смашиїша од гарбуза — сказав дяд: Іване, коли просять, то й ходімо та хоч випемо в смак.

Хаврусь таки вговорив Івана, Зануду та дяка і потяг їх до себе в гості. Радивилівський не довго сперечався і помирився таки тут в сїнях с паном Занудою. Хаврусь потяг й їх усіх до себе. Бідні степовецькі панки були раді напитись за мужицькі гроші і пішли до Хавруся.

Того таки тижня заручився Улас Прохоренко. Він взяв за старосту свого приятеля, Івана, та ще одного сусїда і пішов сватати Гапку, дочку козака-лісовика Дударенка. Гапка була калікувата, негарна, старша од Уласа, але вона була одна дочка в свого батька. Її батько мав в присїлку своє поле, свій город, добру хату, був чоловік заможний. В присїлку ніхто не сватав Гапки, навіть її мати не раяла їй виходити заміж, бо знала, що вона слабовата. Улас намилювався Лукиною, натішився і покинув її, як вирвану квітку. Лукина перечула через людей, що Улас заручився й втратила останню надїю на своє щастя...

Настав день весїлля. Лукина зь дружками пішла по селу просити на весїлля. Дружки сьпївали, а Лукина ледві вдержувала слїзи. Сїла вона на посад нічого не чула. Для неї здавалось що не вона йде заміж, що не для неї сьпївають дружки, грають музики, не для неї зїбралась молода челядь танцювати. Весїлля гуло, а Лукина неначе все то бачила в сні, неначе їй снівся якийсь довгий важкий, важкий сон. Тільки як почали дружки росплїтати їй косу, як засьпївали жалібних пісень, як накрили голову очіпком, Лукина ні би опам'ятовалась, ні би прокинулась. Од серця одлягло і вона заридала й заголосила, пращаючись з матір'ю:

„Мамо моя, голубко моя! тільки я зазнала щастя, як жила у вас“, сказала Лукина, втираючи слізи рушником.

— „Не плач дочко! Твоє щастє тільки тепер почнеться, сказала мати, хрестячи Лукину.

Одвезли Лукину в багату Хаврусеву хату. Палали кулі со-
ломи коло Хаврусевих воріт. Лукині здалося, що для неї тепер
на-віки вічні завязали сьвіт... Минуло дівування, минуло кохання.
Серце вмерло на-віки. Перед Лукиною одчинились чужі во-
рота, чужі двері. Вона переступила через чужі пороги. Кругом
неї чужі чужісінські та не милі люде...

Прощайте на віки і рідні пороги, і чорні парубоцькі брови!

IV.

Раз по обіді перед Семеном стара Маруся зайшла до дочки.
Лукина сиділа на призьбі проти сонця і шила сорочки Хаврусевим дітям. На Лукині була тонка біла сорочка, голова була завязана новою хусткою. Нова спідниця аж горіла проти сонця. Мати сіла коло дочки, взяла голку і почала й собі шити хлопцеві сорочину. По двору зеленів густий шпоритш. В току жовтіли здорові стіжки хліба. З загороди виглядали рогаті голови сірих здорових волів. Дві корови паслись в городі. За хатою до самої річки зеленів старий садок. На дереві червоніли пізні яблука.

Лукина післала старшого хлопця в садок по яблука. Хлопчик назбирав пів решета яблук, приніс і подав бабуні. Маруся взяла яблуко і так химерно гризла його трьома цілими зубами в роті, що дитина засьміялась.

— Господи, які достатки в Клима! Скільки хліба! Скільки садовини! Тобі, дочко, тільки жити та Бога хвалити.

— Нема мині чого Бога хвалити... Є що їсти й пити, є в чому ходити, але їжа мині не йде: хліб Климів мині не смачний, ні би с полином печений, — сказала Лукина.

— Отсе Боже мій! Дай Боже, щоб і усім людям було таке щастє, як тобі. Не одна молодиця на селі тобі завидує, — сказала мати.

— Нема чому завидувати. Чогось, мамо, я ніяк не привикну до сїєї хати. Так неначе я тут в найми найнялася, або зайшла води напиться. Все мині хочеться до дому, до вас. Не звикну я ніколи жити в сій оселі...

Лукина похилила голову і перестала шити. Слѣзи покотились по її щоках і впали на полотно.

— Бог с тобою дочко! Чого се ти плачеш? Може тебе Клим обіжає або не любить? — спитала мати.

— Він мене любить... Ат... Як би він мене не любив, здається, мині було б легше жити, — сказала Лукина, втерючи слѣзи рукавом.

— Бог зна, що ти вигадуєш. Жінки плачуть, як їх чоловіки не люблять, а ти плачеш, що тебе чоловік любить, — сказала мати.

— Коли я ёго, мамо, не люблю й не любитиму. Не люблю ёго хати, не люблю ёго дітей. Що він мині купить, все мині противне, гідке — сказала Лукина.

— Ти, ще, дочко, дуже молода. Поживеш той до чоловіка привикнеш. Тільки до горя чоловік ніколи не звикне — сказала Маруся, гризучи червоні яблука.

— Я б до горя звикла; звикла б до слѣз, звикла б до черствого хліба, як би те горе я терпіла з милим, — подумала Лукина, втерючи слѣзи.

Собаки загавкали й кинулись за ворота. До воріт наближалась купка чоловіків. Чоловіки йшли за Климом Хаврусем. Клим держав перед.

Того дня Клима вибрали в волості за голову. Він поставив виборцям в шинку відро горілки. Випивши з виборцями могорича, Клим, веселий та щасливий, вертався до дому. Ёго провадило кілька душ виборців, соцький та писарь. Клим розпрощався з людьми, а писаря та десяцького запросив до себе на вечерю.

Клим не поліз через перелаз в свій двір, бо се вже не подобало голові. Він одчинив ворота і повагом увійшов в свій двір. За ним увійшли писарь та десяцький.

Гордо підняв Клим у гору голову. Сама Климова смушева шапка неначе знала, на чийй голові вона сидить, бо настовбурчилась і з'їхала на потилицю.

— Ну, Лукино, поздоровляй тепер мене: бо я тепер голова в селі — гукнув Клим ще од воріт.

Лукина сиділа й не порушилась. Стара мати аж підскочила с призьби.

— Вари, жінко, вареники на вечерю та подай нам пляшку запіканки, оту, що стоїть в хижці, — гукнув новий голова.

— Лукина внесла в хату пляшку, поставила на стіл полумисок солоних огірків і заходились з матірю ліпити вареники.

Вона поралась неначе нежива. Сама мати мусіла і в печі топити, і поставила наймичку тісто місити. Лукина дивилась на все байдуже, неначе вона ненароком зайшла в чужу хату, дивилась на чужий клопіт. Йї було байдуже, що Клима настановили волостним. Незабаром в хату вступив ще один поздоровляльник, пан Зануда. Він почоломкався с Климом, високо піднявши долоню і плеснувши нею з розгоном по Климовій долоні. Зануда чув носом добрий могорич.

Зараз за Занудою, в хату неначе з неба впав Іван Радивовський.

— Отсе я вийшов на двір, задер свою кирпу в гору та й нюхаю, чи не печуть млинців на небі. Коли чую, млинці печуть на землі, в нашому селі, в Климовій хаті. А я шубовсть туди! — крикнув Іван, поздоровив Клима і плеснув з розгоном по долоні Клима.

— Коли зайшли, то й спасибі, що не цураєтесь моєї хліба-солі. Сідайте ж за стіл та й запемо могорич, — сказав Клим.

Не встигли гості сісти за стіл, в хату увійшов старий дяк Степан, а за ним молодий: вони неначе носом чули, в якій хаті пють могорич. Вони довго поздоровляли Клима та приказували. Хаврусь посадив за стіл і їх.

Пан Зануда сів на покуті і все приглажував на лоб свої виски, неначе той кіт, що вмивається лапами. Іван примостився з боку стола на стільчику. Дяки с писарем сіли за столом.

— От і маємо нового голову, та ще й доброго — обізвався Зануда: новий голова буде добре держати село в руках. Се не рівня старому голові.

— Та вже ж — сказав писарь: — тепер розвелось на селі того злодійства стільки, що вже й не знаємо, що робити.

— О візьмемо в руки! Що візьмемо, то візьмемо й не попустимо віжок з рук, — гукнув Клим: — парубки дуже вже розібрались, нема їм впину. Ось ми приборкаємо тих провинників, що чесним людям пишуть ворота. Мині що б улиці на селі не було... Тих, що мажуть дегтем ворота, в холодну!

Клим лукаво глянув на Лукину. Лукина скоса підвела очі на Клима. Їх очі вперше стрілися с того часу, як Клим вступив до хати.

— Я їх от-так, от-так! Зітру та зімну, як у макітрі мак — сказав Клим і показав руками, як мнуть мак в макітрі. Він скоса знов глянув на Лукину. Лукина насупилась і дивилась на діл.

— Так їх, так їх! Климе! та ще й макогоном верху, —

сказав Іван і показав руками, як бити макогоном зверху, передразнюючи рухливого Кліма.

Випили по чарці. Дійшла чарка і до Івана. Іван ухопив чарку, сховав її всю в рот до самого дняця, хильнув назад головою і так швидко висмикнув чарку з стуляних губ, що порожня чарка бахнула на всю хату.

Всі засьміялись. Лукина ані осьміхнулась. Іван стукнув чаркою об стіл, гакнув, схопився з стільця, вхопив з сита сирого вареника, вкинув у рот і почав так його уплітати, що всі реготались, аж за боки брались, навіть Лукина підняла голову і осьміхнулась.

— А що не залипло горло? — спитав Зануда.

— О моє горло не залипне. Я люблю і сире і варене, не цураюсь і печеного. Чи не можна, пане голово, ще по одній, бо вареник до горла прилип.

Клим налив ще чарку. Іван знов ні би висмоктав горілку до каплі, бахнув нею в губах, знов ухопив сирого вареника з сита. Баба Маруся кинулась до сита обороняти вареники.

— Отсе диво! поїсть сирі вареники. Не буде чого і в окріп кидати — сказала Маруся вхопивши сито в руки.

— Ще, мамо, наліште.

— От хазайка то й не сердиться, — сказав Іван, глянувши на Лукину.

Клим насупив брови і скося глянув на Лукину. Зануді не сподобались Іванові штуки. Він і собі насупився а потім не витерпів і сказав:

— Овва! Погано, пане Радивилівський! Дворянинові зовсім не подобає сирі вареники хапати та їсти. Не годиться, ей Богу не годиться. Аж мині, як дворянинові, сором, що ..

— Я тепер не дворянин, а міщанин, хоч мій дід носив на грудех золотий хрест. Мині можна і сирі вареники їсти і горілку пити, а от вам, дворянам, то вже й не пристає так кружляти по чарці.

Зануда ні би не слухав, що говорив Іван, і почав стиха розмовляти з старим дяком.

Іван бахкав чарку за чаркою. Стара Маруся догадалась і винесла сито з варениками в сїни.

— Ховайте, ховайте, мамо, вареники, та далеченько од такого горшкодера, як я. А я все таки незабаром до вас старостів приплю. Не хотіли за мене віддати дочки, а теперечки буду вас самих сватати. А ласкавий пан Зануда буде на нашому весіллі

за музику, буде нам пригравати, а ми будемо козачка танцювати, от-так-о!

Іван вхопив рубель та качалку і почав пригравати. Він вирабляв пальцями на рублеві ніби на струнах химерні дрібушки, крутив головою, вертів очима, ще й ногами пританцював, та все дивився на Зануду.

Зануда розсердився, одвернув голову і чогось дивився на образи. Він грав на скрипці, але так погано, що в селі сьміялись з Занудиної скрипки.

— Ті-лі-лі-лі тром-бом-бом! — награвав Іван, стоячи проти самого Зануди і вишкіривши свої дрібні білі зуби.

— Пхе, пхе! Зовсім недоладна річ та ще в хаті поважного голови — сказав Зануда і зовсім надувся, як индик.

— От я й заграв вам, а ви мене за те почастиєте — сказав Іван до хазяїна.

Хазяїн був веселий і вже п'янений. Він реготався, дивлячись на Іванові штуки, та все наливав чарки гостям. Дяки смалили горілку на всі застави. Вони що дня були п'яні, але ніколи не пили за свої гроші: якось умудрялись підвести якого нибудь мужика так, що він їм ставив в шинку могорича за свої гроші.

— Годі вже, Іване, жартувати — сказав голова. Давайте ще про діло говорити. Приміром сказати, старий голова розпустив село. Парубки цілу ніч гаяють по селу, як собаки. В мене село що б ані теля: як настане вечір, що б мині на селі і собаки не гавкали; що б усі зараз лягали спати та гасили світла. А то дівки вищать до світа на улиці а парубки напасть роблять чесним людям.

— В холодну їх та до роботи — обіззався писарь.

— А вже ж в холодну на ніч запроторимо тих провинників, а в день нехай шляхи скопують — сказав Клим. От старий голова зняв плату з вдовиних городів. Нехай і вдови платять. Нехай платять і стара Прохориша з своїм дурним Уласом.

— А вже ж, нехай платять. Що там дивитись в зуби Уласові. Взяв багату жінку, то нехай і платять — сказав Клим.

— Він забувся, що в його теща Маруся нічого не платила за огород.

Тим часом молодіці наварили вареників, поставили на стіл, подали полумисок сметани. Клим почастивав стару Марусю, покликав до стола й Лукину.

Маруся випила чарку й подякувала. Лукина взяла чарку в руки, поздоровкалась і поставила чарку на стіл, навіть не до-

торкнувшись губами до горілки. Клим насупився. Він примітив, що всі в хаті були раді і веселі, одна Лукина ходила як мертва, неначе в хаті й гостей не було.

— Не любить мене Лукина, не рада, що я став головою. Гм! Гм! Ходить ні би три дні не їла. Надулась, ні би сердиться. думав Клим, скося поглядаючи на Лукину: вона ще дуже молода: накуплю я для неї дорогих уборів. Молодиці се люблять. Як углядить червону запаску, та червоне намисто, то й пригорне мене й полюбить. А як се не поможе, то ми й гнуздечку знайдемо... о.

Довго пили й їли гості. Іван хапав вареники ложкою, заде-рав голову, роздявляв роти і кидав вареники в рот, як у прірву. Вареники летіли йому в рот, як горобці. Пан Зануда та дяки за-видно поглядали на Івана та й собі хапались, думаючи.

Отже вилущить, псяюха, вареники і нам мало зостанеться.

Вареники аж кавчали, провалюючись в Іванове горло.

Іван прополіскував горло горілкою, і знов, як та качка, шпурляв вареники в пельку. Зануда їв вареники помаленьку, але побоявшись, що Іван вихапає все чисто, почав і собі кидати в рот по цілому вареникові. Закавчали вареники і в Занудиному горлі.

— Та й кавкають же вареники в вашому горлі. Пане За-нудов, не хапайтеся! Ком, ком, було б двом, а ви і сами поїли. Богу-приїму, вже й вареників не стане — сказав Іван.

Зануда і словом не обізвався, тільки надувся.

Вже паненькі розійшлися гості. Дяки ледві потрапили в двері. Іван вийшов с хати і розсперезав пояса. Пан Зануда цілком ла-пав стежку, що б не натрапить на тин. Стара Маруся й собі попленталась до дому, повечерявши в смак в багатого зятя. Одна Лукина ще довго не спала, сиділа на призьбі та все важкі думи думала. Ніщо не веселило її в тій багатій хаті. На серці лежав смуток, як осінній туман на сирій землі...

— Боже мій милостивий! всі раді, всі веселі. І мати розве-селилась, і Клим сьміється і гості щасливі.

Всі щасливі, всі сьміються, тільки мині слізи підступають в очі. І Лукині чогось схотілось покинути Климову хату, побігти за матірю сьлідком, жити в материній хаті в убожестві, аби тільки не бачити Кліма, сховатись од його.

— Одній мині неначе судив Бог слізи та смуток — думала Лукина, сидячи на призьбі.

Одначе не одній Лукині судився смуток. В той вечір Улас

Прохоренко довго сидів на призьбі. Їму не хотілось йти в хату, де спала його слабовита негарна Гапка. Сон неначе утік од його. Тесть поставив йому клуно, дав за Гапкою пару волів і корову.

Обіцяв після смерті старої Прохорихи дати йому поле і прийняти до себе в прийми. Але се все не заспокоїло його молодого душі. Їго тягло на улицу, де співали дівчата. Він думав і про Настю, думав і про Лукину...

— Що було, то минуло, і вже не вернеться, подумав Улас, махнувши рукою. Одначе він не пішов спати в хату, ліг на призьбі і слухав, як на улиці десь виспівували дівчата та хлопці.

Через тиждень після того в неділю в Каневі був ярмарок. Клим Хаврусь поїхав на ярмарок, поклавши в гаманець чимало грошей. Над вечір він вернувся до дому, вже випивши трохи. Лукина сиділа кінець стола. Діти гралась в хаті с котенятами.

— Добрий вечір, Лукино! одчиниай скриню та на ховай гостинці. Чи ти бачиш, чого я тобі накупив — гукнув Клим, переступаючи поріг.

Клим виїняв зза пазухи шматок червоної шерстяної матерії с чорними квіточками на борсет і подав Лукині. Лукина взяла в руки матерію, подивилась ї, навіть не розгорнувши, поклала на стіл.

— А се тобі червоні чоботи-сапанці — гукнув Клим і розв'язав хусточку, взяв чоботи в руку і підняв їх трохи не під стелю: дивись! аж горять, як жар. Лукина підвела смутні очі і глянула на чоботи.

Очі в неї не розвеселились. Клим поставив чоботи на лаву.

— Се ще не все! Потрівай! — гукнув Клим. Він закотив полу, поліз в кишеню і витяг щось завязане в хусточці. Лукина навіть не дивилась на Клима.

Клим розв'язав хусточку, витяг за поворозки червоне добре товсте намисто і брязнув ним трохи не перед самими очима в Лукини. Намисто було товсте і засяло, як пучок червоних квіток.

Лукина глянула на намисто і проти волі впилась в його очима. На щока в неї спакнув румянець.

— На, серце, носи на здоров'я та люби мене, та не сумуй. Клим подав Лукині намисто. Лукина не знала, чи брати намисто, чи ні. Вже сама рука хотіла простягтись до червоних разків, вже заворушилися пальці... Одначе Лукина тільки дивилась і не брала намиста. Клим держав намисто і дивився Лукині в вічі. Їго піднята рука задрожала.

На, серце, намисто та носи на здоров'я — сказав Клим.

— Не треба мині твого намиста — тихо обізвалась Лукина і її румянці несподівано сховались, неначе листочки рожі опали на землю.

— Чом же не треба! Візьми та надінь, а я подивлюсь на тебе — сказав Клим м'яким піддесливим голосом. І на його щоках побігли вдовж і впоперек зморшки.

— Не буду я носити твого намиста — знов обізвалась Лукина неначе десь за стіною.

— Та надінь же!

Лукина мовчала, підперши голову долонею.

Проворний Клим розв'язав поворозки, накинув Лукинї намисто на шию і зав'язав. Їго пальці залоскотали Лукину по шиї. Вона почула, що гидота прийняла все її тіло. Клим зробив се так швидко, що Лукина й не стямилась. Він одійшов і глянув здалека на Лукину. Лукина почервоніла і сиділа гарна, та сьвіжа, як повна рожа.

Клим зареготався, обняв Лукину і горячо поцілував.

Лукина одіпхнула його обома руками. Од гидоти вона іздригнулась, неначе по неї полізли жаби та гадюки.

— Геть, гидкий, одчепися од мене. І не чеплай мині твої намиста і не цілуй мене, бо я гидлива. Не буду я носити і твоїх червоних чобіт.

— А то чом? Може надумалась в черниці, у Ржищевський монастир — сказав Клим.

— Хоч би і в монастир. Там мині буде легше — сказала Лукина і важко, важко зітхнула.

Лукинї хотілось утікти од Кліма кудись далеко, далеко, чи в монастир, чи в степи, піти сьвіт за очі, аби не дивитись на його. Їго гостинці тільки дражнили Лукину.

— Давайже вечеряти, бо я їсти хочу! — крикнув Клим вже сердито.

Лукина поставила на стіл вечерю. Вечера була несмачна.

— Йди ж та сідай зо мною вечеряти — крикнув Клим, вже обіжений.

— Лукина сиділа на лаві і навіть не глянула на Кліма.

— Чого ти скривилась, як середа на п'ятницю. Куди ж пак, яка пава. Я тебе брав в чорній запасці, а тепер ходиш як та пава, в шерстяних спідницях та хустках. Чуєш?

Лукина дивилась на піч і не глянула на Кліма.

— Чи тобі позаклададо, чи що? Як росприндилась. Я їй накупив таких гостинців, яких і на попадах не побачиш, а вона

кирпу гне. Йди, сїдай вечеряти, крикнув Клим вже несамовито і підвівся з місця. Він держав у руці ложку і хотів кинути нею на Лукину.

Лукина схопилась з місця, вийшла на двір і сїла на призьбі. Клим повечеряв з дітьми. Діти полягали спати на полу. На дворі вже смерклося. Клим довгенько сидів на лаві і задумався. Їму вперше прийшла в голову думка, що він не буде щасливий з Лукиною, що Лукина його ненавидить.

— От тобі накунив гостинців! Тепер хоч сам носи червоні чоботи та намисто.

Вже в хаті стало поночі. Лукина все сидїла на дворі: їй не хотїлось йти в хату. Вона сидїла і дивилась на той куток, де річка закручувалась, де в очереті виступала оселя її матері, де було видно високі верби та тополі, що тонули в червоноватій млі. Небо жевріло на захід, як весною. Густі зорі висипались на темносинїм небі.

— Була одна весна красна на моєму віку, та вже другої такої не буде. Весно моя пишна! Яка ти красна була для мене молодої. Ти швидко минула, неначе цвітка одцвіла, думала Лукина, дивлячись на тополя та на високі верби в материному городі.

— Он та тополя в березі, а під тополею калина, де я кохалась, де він присягався вічно мене любити. Присягався і взяв другу. А я його і тепер люблю... люблю... Боже мій! не вже я його й досі люблю? Я його зненавидїла, була готова задушити своїми руками, як гадину...

Любов спихнула в Лукининому серці, неначе іскра, що тїла в попелі.

Лукина підвелася с призьби і вхопилась руками за серце. Вона згадала ту ніч, як вона стояла з Уласом під калиною.

— Люблю його й тепер і за його оддала б усе на сьвітї! І тоді була така тиха ніч і тоді так ясно сьвітили зорі, як і тепер. Зорі мої ясні! Ніч моя тиха темна! Зорі мої ясні! Чого ж моя доля безщасна! Тоді зорі мині на давали спати цілу ніч. Чом та ніч не тяглася до віку? На що тоді зійшло сонце? А тепер мині на віки сьвіт завязаний. Вже стежка до мого щастя на віки, на віки терном заросла...

Клим довго сидів у хаті та ждав Лукини. Лукина не йшла. Клим вийшов на двір.

— Лукино! Йди спати. Чого ти тут сидиш на дворі. Може ждеш якого ледаря до себе! — крикнув Клим с порога.

— Не жду я нікого, хіба своєї смерті, — обізвалась Лукина.

— Може ти ждеш свого Уласа? Не жди, бо він там припадає коло своєї гнилої Гапки. Йди спати!

— До тебе гнилого? Не піду. Не печи мині очей Уласом. Я ёго ненавижу.

— Іди, бо битиму! — крикнув Клим несамовито.

— А зась тобі, поганий. Мене й мати ніколи не била.

— Мати не била, то може бив твій коханець, розбишака Улас!

— Я Уласа ненавижу. Через ёго сталося все моє лихо!

— Іди в хату, кажу тобі, — крикнув, як несамовитий.

Клим прискочив до Лукини і пхнув її.

Лукина крикнула і кинулась бігти за ворота. Клим погнався за нею, але не догнав. Лукина бігла, як неприкаянна.

— Вороже! Через тебе я терплю і терпітиму муку цілий вік. Ти, Уласе, збавив моє щастє! — говорила голосно Лукина і побігла до Уласової хати. Вона ні би стратила розум: чула позад себе, що за нею гнався Клим. От-от уже мріє материна хата, а там далі чорніє Уласова хата, чорніє край дороги загорода, хлівець. Лукина вбігла в хату до матері, вхопила на полиці сірнички і, не сказавши матері добрий-вечір, вибігла с хати. Мати постерегла якусь біду, і кинулась за нею слідком. Лукина прибігла до Уласового двору, висмукнула зза хати жменю соломн, тернула сірничок і запалила солому. Солома спалнула, як сухі пачоси з лєну і осьвітила усю оселю Прохоренкову. Тільки що вона кинула огонь в Загату, зза хати вискочив Улас і кинувся гасити огонь, накривши ёго свитою та наробивши крику. Загавкали собаки. Улас підняв лвалт. Збіглися люде з усього кутка. Прибіг і Клим, прибігла і стара Маруся. Улас впіймав Лукину і держав за руки. Люде кинулись гасити огонь, сипати на загату землю; Уласова жінка і стара Прохориха вибігли с хати і наробили галасу. Один сусід вилив відро з водою і залив огонь.

— Що тут діється? Хто підпалив загату? — крикнув Клим. Се мабуть ті шибеники парубки. Ось я їх!

— Се твоя жінка хотіла мене спалити — обіззався Улас.

Клим стовпом став. Маруся заголосила. Лукина стояла біда, як смерть, і не пручалась.

— Ой Боже мій, Боже мій! Се мабуть до неї приступило! Що ти, дочко, наробила? — голосила стара Маруся.

— Хотіла спалити Улас, що б він живим згорів, — сказала твердим голосом Лукина.

— Навіжена, схаменися! — говорив Клим, приступаючи до Лукини.

— Хотіла спалити мого ворога, а потім спалила б і тебе, сказала Лукина до Кліма.

Люде тільки хрестились, дивлячись на Лукину.

— Вона стратила розум, загомоніли молодіці: Ой Боже наш милостивий, що се сталося з молодницею.

— Вяжіть їй руки, посадіть в холодну! — кричали чоловіки.

— Бери, голово, та сам посади свою жінку в холодну — насьмішкувато обізвався Улас.

Лукині хотіли звязати руки. Вона не давалась.

— Не вяжіть мене. Я й сама піду в тюрму. Мині тепер і смерти не страшно. Чом ви, мамо, не повели мене до річки та не втопили перед вінчанням? — сказала Лукина до матері: уся направа на лихो пішла од вас, мамо.

Лукину одвели в волость і заперли в холодну. Другого дня її одвезли в Канів і вкинули в тюрму.

Три місяці сиділа Лукина в тюрмі. Клим часто їздив в Канів, довідувався до неї. Приїхав суд. На суді по щирій правді Лукина розказала все діло, як воно було: як Улас покинув її, як мати та брат присилювали її вийти заміж за старого багатиря через поле.

Лукину випустили на волю: суд постановив, що Лукина невинна.

Вже сьніг укрив землю, як Лукина вернулась до Кліма, страшна на виду, бліда та худа, як смерть. Клим взяв до себе в хату стару Марусю. Маруся доглядала дітей і поряdkувала в хаті, Лукина нічого не робила, ні до чого не мішалась. Вона ходила, як нежива. В неї ні би замерло серце, замерла душа...

Стара Маруся Качуриха оженила свого Захарка й перейшла жити до Лукини. Сам Клим просив її жити в ёго, давати порядок в господарстві та доглядати Лукини.

Настала Пилипівка. Один день з дощем, другий з мокрим сьнігом. Густі тумани вкрили мокру чорну землю, як важкі думи безталанну душу. Ряди гір чорніли в тумані, як чорні обсмаляні хати в диму пісяля пожежі. Прийшли сумні, довгі вечері. Стара Маруся сідала прости. Лукина брала веретено в руки, а мичка не прядлась, нитка не велася... Чорні думки налягали на молоду Лукинину душу, одна думка сумна, а друга сумніша.

— Як сон, минула весна красна мого віку; й літа мині не було. Неначе вже старість мене поняла, як холодний туман землю. Нащо мині багатство, коли мене ніщо не тішить, коли мою душу давить ні би важкий камінь, думала Лукина, то виводячи нитку, то поклавши руку с починком на коліно.

Лукина передумала усей свій недовгий вік, усі свої радощі, своє кохання, свої гулянки на улиці, ті зоряні ночі з співками соловейків, і усе те не гріло її, не тішило... Перед її очима все ні би розстелялась якась чорна ніч, довгий шлях в степу, кругом тиша... а там далеко в чорному небі палає пожежа, дим летить під хмари... Вона чує крик, дзвін дзвонить на гвалт...

Люде бігають облиті кров'яним сьвітом, як несамовиті... А от перед її очима одчинились двері тюрми, вона увійшла в тюрму і чорна ніч обхопила її кругом, полягла на душу... Скрізь чорно та темно, та важко, як у могилі.

Діти послули. Клим заснув. В хаті стало тихо й мертво, а Лукина ще сиділа, поклавши руки на коліно.

— Лукино, чом ти не придеи? Що ти все думаєш? — питала мати в дочки.

Ет, мамо! На що мині се все здалося, — тихо обзивалася Лукина.

— Ти б лучче молилась Богу та не думала — говорила мати.

— Мамо моя, коли б ви знали, як важко мині на серці. Який сум налягає на мою душу. Ат!

Лукина тільки махнула рукою.

— Молись, дочко Богу. Може Господь змилується над тобою і пошле тобі щастя-долю. Ти ще молода; все забудеш — говорила мати.

— Вже я, мамо, й молилась, та не спадає важкий камінь з моєї душі. Пропаща я на віки!

— Молись, дочко, Богу. Час лягати спати — говорила мати: — може заспиш своє горе.

— Не засплю й не заплю свого горя — говорила Лукина.

Мати встала; взяла од Лукини гребінь та веретено. Лукина, як мала дитина, вставши з днища, ставала перед образами і молилась разом з матір'ю, погасивши сьвітло. Лукина засипала важким сном, а перед її очима все чорніла страшна ніч, червоніло полум'я, бігали люде, осьвічені червоним сьвітом. І все те щезало, все тонуло в темряві.

Після Різдва Клим примітив, що Лукина, ні би оживає;

і ходить жвавіше і говорить веселіше, часом побіжить до сусід — балакає з матір'ю.

— Може вона оббудеться в моїй хаті — подумав Клим.

Але він почав примічати, що с пляшок, хтось потрохи випиває горілку. Попереду він думав, що стара теща крадькома хилить собі по чарці. Але раз він несподівано ускочив у хижку. Лукина держала в руках бутля і пила горілку нахильци просто з бутля. Клим взяв до себе ключі од хижки.

С того часу Лукина почала бігати до корчми та пити за чоловікове добро... Що божого дня Лукина сиділа в корчмі, десь бродила по людях і тільки над вечір верталась п'яленька та веселенька до дому.

Клим мовчав і терпів. Він за одну зиму посивів, як старий дід. Лукина в корчмі здибалася з Уласом. Улас тікав од своєї жінки і так само шукав поради в корчмі. Він почав знов приставати до Лукини. Лукина довго не говорила з ним, не дивилась на ёго, поки була твереза, але, випивши пів кварти, починала з ним балакати.

— Вороже мій! Чом ти не став зо мною до вінця? Через тебе я тепер пропаща — говорила Лукина до Уласа, випиваючи з ним по чарці.

— Не докоряй мині гіркими словами, бо я й сам тепер пропащий — говорив Улас: — моя жінка стала калікою: в неї звело одну руку так, що вона не підніме її, що б завязати голову хусткою.

Настала весна. Земля вкрилась травою та квітками. Зацвіли сади, заспівали в вербах соловейки. Лукина стала червона на виду: але се була вже не червона калина в лузі, не червона рожа в садочку...

Лукина почала знов чепуритись та прибіратись. Вбулася в червоні чоботи, наділа червоне намисто, пошила новий Гореет, с червоної матерії. Як та пава виходила вона з двору, але однією тільки стежкою йшла: та стежка вела до корчми, де пив-гуляв Улас, а з ним пила-гуляла та лиху долю пропивала Лукина.

Іван Радивилівський довго шукав собі дівчини з ґрунтом та хатою, але дівчата не хотіли йти за ёго заміж.

Одного дня він встрів на улиці юрбу молодичь. Молодиці йшли на буряки з сапами. Іван, своїм звичаєм, ніколи не минав молодичь та дівчат, що б не зачепити їх та не пожартувати.

Він углядів між молодицями найпоганчу, огрядну, таранкувату

та мизату, але в неї були червоні щоки та чорні очі. Іван зачепив її.

— Добрий-день тобі, моя писанко, моє сердечко кохане!

Чи ти отсе мене не впізнала? пристав Іван до неї.

Молодиця жила на далекому кутку. Іван вперве її бачив у вічі. Молодиця не знала й Івана. Вона витріщила на його очі.

— Не впізнала, бо й зроду тебе не знала — обізвалась молодиця.

— А хіба ж ти, серце, забулась, як ми кохались, як ти ходила до мене в садок? Бач яка? Вже й не дивися на мене — плів Іван, заглядаючи молодиці в вічі.

Молодиця звалась Хіврею. Вона була вдова, московка, вже немолода, старша од Івана, але вона дуже любила хлопців. Її хотілось вийти заміж, тільки її ніхто не сватав.

— Потривай же, не куплю я тобі більше гостинця, коли ти на мене й не дивися — сказав Іван: а я тебе й досі люблю. Ой серце моє, моя лебідочко, моя райська птахо, моя Мелектриса Кірбітовна, Мелегерія Султановна...

Іван вдарив себе кулаками в груди і випнув своє лице перед самим носом Хіври. Хівра поняла віри, що Іван її справді любить. Вона задивилась на його проворні темні очі і с того часу причепилась до його, як репях. Що вечера Іван напував коні коло ставка, що вечора ждала його коло ставка Хівра в червоному намісті.

Іван довідався, що Хівра, має свою хату і свій город і в осені послав до неї старостів. Оженився Іван с Хіврею і перейшов жити до неї в хату. Він став у сахарні на роботу і пішов до Зануди в канцелярію записуватись на службу.

— А що пане Радивіловський? Чи не вгадав я, що буду над вами директором в сахарні? — сьміявся з його Зануда.

ПРАВДА

місячник політики, науки і письменства

*виходить у Львові почавши від жовтня 1888 р.
кожного місяця (на дні 15 (27-мім) в об'ємі не
меншім п'яти аркушів.*

Ціна предлати виносить : в Австрії на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр., на місяць 50 кр. — За границею : на рік 10 зр., на пів року 5 зр., на чверть року 2 зр. 50 кр. а. в.

Редакція и адміністрація міститься при ул. **Академічній ч. 8.**

Рукописі приймаються лишень с підписом автора ; на жаданне автора остає его імя в тайні. Рукописі не придатні до печатання зберігаються на дальше 3 місяців.

Автори, бажаючи, що би про їх твори поміщались в „Правді“ літературні оповістки або критичні замітки, зволють надсилати на руки редакції по одному примірникові своїх творів.

Пренумерантів, котрим пренумерата кінчиться, просимо як найскорше її відновити. Усі-ж, що лишень замовили „Правду“, зволють надіслати належитість за вислані їм випуски.